

Nagy Zsolt

A KOHA TESTVÉREK MŰKERTÉSZI TEVÉKENYSÉGE A SZÁZADFORDULÓS ÉVEKTŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

Az elmúlt években a marosvásárhelyi (Târgu Mureș), 19–20. századi műkertészeket vizsgálva igyekeztem egy-egy jelentősebb személy, illetve család tevékenységére esettanulmányok révén is ráirányítani a figyelmet. A Maros-parti város polgári társadalmát színesítő egykori kertészvállalkozókról szóló általános áttekintés¹ után sor került az osztrák származású Öllerer famíliának,² Lázár Attila virágkertésznek és nála a diktatúra éveiben napszámosként dolgozó, utcai virágárusként elhíresült gróf széki Teleki Gemának,³ a horvát Chwoika műkertészcsalád tagjainak,⁴ legutóbb pedig Bodor Péter műkertészként is számontartott „székely ezermesternek” az önálló tanulmányban való bemutatására.⁵ Jelen írásban,⁶ az említett publikációkhoz kapcsolódva, a hiányosan, de rendelkezésre álló korabeli sajtó-, illetve levéltári források, valamint a magántulajdonban lévő családi iratok⁷ alapján igyekszem rekonstruálni az egykori marosvásárhelyi megbízott városi főkertésznek, Koha Róbert Orbánnak (1878. máj. 25. – 1942. aug.), illetve szintén kertészkedő öccsének, vitéz Koha (Egri) Ernő Károlynak (1881. jan. 8. – 1924. szept. 22.) a századfordulóra datálható munkásságát. Az alábbiakban ismertetett két életpálya, úgy gondolom, még így, mozaikosan is, a hely-, család- és művelődéstörténet mellett a néprajz, illetve társtudományai számára is névumokkal szolgálhat, hozzájárulhat ahhoz,

hogy a tárgyalt időszakban mintegy új szakmaként megjelenő műkertészetről átfogóbb és árnyaltabb képet kapjunk. A 19–20. század fordulójára csaknem minden magyarországi városnak volt ugyanis legalább egy-két állandó műkertésze, aki szerteágazó szaktudása, munkája révén a helyiek körében nagy megbecsülést, tiszteletet vívott ki magának, lokális és regionális hírnévnek örvendhetett. Olyan, dísznövények termesztésével, kereskedelmével hivatászerűen foglalkozó kertész szakemberek voltak ők, akik területrendezéssel, parkosítással, kerttervezéssel, -kialakítással és -fenntartással is foglalkoztak, esetenként kertészeti árudát vagy virágboltot működtettek, nemesítési munkát végeztek, szakmai tanácsadást nyújtottak, társasági események helyszínét díszítették, így szolgálva ki a városi polgárok egyre növekvő virág- és dísznövényigényeit.

Az édesapa, Kocka (Kocha/Koha) József műkertészi tevékenysége Szegeden (1871–1893)

Az általam tárgyalt Koha família cseh–morva gyökerekkel büszkélkedhet.⁸ Az első, Magyarországra érkező családtag, József már a 19. század közepén kérhet-e eredeti nevének, a Kockának Kochára, végül Kohára való magyarosítását.⁹ Az egykori cseh–morva származásra utaló, még így, magyarosítva is idegenül csengő

¹ NAGY Zsolt 2021.

² NAGY Zsolt 2021a; Uő 2021b.

³ NAGY Zsolt 2022.

⁴ NAGY Zsolt 2022a.

⁵ NAGY Zsolt 2022b.

⁶ A tanulmány megírását az MTA Lendület *Lokalitás a globális változások hálózatában: Az ökológiai antropológia mint közvetítő a helyi közösségek és a globális változások között a Kárpát-medencében* (Lendület-2020-56) programja támogatta.

⁷ A család leszármazottjának, Koha Róbert Orbán dédunokájának, a jelenleg Nyíregyházán élő Nagyné Tóth-Páll Zselykének ezúton is köszönöm, hogy megkeresésemre válaszolt, illetve jelen dolgozat lezárásakor, 2023 áprilisában a birtokában lévő információk, dokumentumok rendelkezésemre való bocsátásáról biztosított, s azok nagy részét el is küldte számomra. A kutatást rajta kívül a még élő további családtagok (Koha Róbert „Ócsi” Anna Mária nevű lánya és Csaba nevű unokája) megkeresésével, segítségével kívánom folytatni a közeljövőben.

⁸ Nem tévesztendő az Erdély és Magyarország területén is kiterjedt zsidó Kohn családokkal. Ugyancsak nem tévesztendő össze a korabeli Magyarország izraelita tömbközösségek jellemezte településein, így például Gyomaendrődön és környékén élt, „mózesi vallást” gyakorló Kohákkal. (Vö. például TATAY István 1870, 33.) Ők nem az általam vizsgált cseh–morva római katolikus Koha család tagjai!

⁹ A Szegeden megtelepült cseh–morva Kocka (Kocha/Koha) József férfi ági nagyapja Thomas Kocka 1757-ben született, és 1817-ben hunyt el a történelmi Csehország központi részén található Bujesilyben. Édesapja Kocka József néven született 1815-ben, ugyanott. Az anyakönyvi adatok rendelkezésemre bocsátását Nagyné Tóth-Páll Zselykének köszönöm! A külön nem hivatkozott további anyakönyvi adatok szintén az ő családfakutatásainak eredményei. Az általa is feltárt adatok egy részét lásd és vö. <https://www.geni.com/family-tree/index/60000000030645924997>. (Utolsó megtekintés ideje: 2023. ápr. 1.)

Koha családnevet később, a 20. század elején egyes családtagok végleg el kívánták hagyni, s megváltoztatva azt, Egriként jelennek meg a forrásokban.¹⁰ Mindez a család műkertész tagjainak azonosítását és életútjuk követését, rekonstruálását igencsak megnehezítette.

A Terešovban született, végül Szegeden letelepült Kocka (Kocha/Koha) József¹¹ 1868. ápr. 26-án vette feleségül balmazújvárosi Nyizsnyik (Paula) Apollóniát,¹² egy kertész¹³ lányát. Házasságukból tíz gyermek született: József János,¹⁴ Ignác János,¹⁵ Vilma Mária,¹⁶ Frigyes,¹⁷ Matild,¹⁸ Mária,¹⁹ Róbert Orbán,²⁰ Ernő Károly,²¹ Gizella Paulina,²² legvégül pedig Lajos.²³

Az ekkoriban még tipikusan és hagyományosan is férfimesterségnek minősülő műkertészetet a hat fiúgyermek közül ketten választották/választhatták és művelték/művelhették egész életükben valódi hivatásként.

József János – mint a családtörténeti kutatásokból utólag kiderült – még kisbabaként, háromnapos korában elhunyt. Ezzel magyarázható a rá vonatkozó források teljes hiánya mellett, hogy a János utónevet viselte a Tordason megszületett második, szintén csak néhány napot megélt fiúgyermek, Ignác János is.

Frigyes a húgához, Vilma Máriához hasonlóan, már Szegeden született, s a helyi, II. kerületi Állami Polgári Fiúiskolában tanult,²⁴ majd szülővárosában vette feleségül Nagy Annát, aki korán özvegyen maradt.²⁵ A férj az első világháború idején, 1915-ben vesztette életét, gyermekeik feltehetően nem születtek, műkertészi tevékenységéről nem találtam adatokat, az anyakönyv szerint „máv. lakatos”.

A legkisebb fiúról, Lajosról tudjuk még, hogy egészen fiatalon Budapestre került, s ott előbb cukorka-árusként tevékenykedett,²⁶ majd a család életében oly sok sebet ejtő első világháború éve alatt cipészeknek kínált „bőrhulladékot” és „félalpakat” a Dohány utca 39. szám alatti üzlethelyiségben, hogy e nehéz időkben eltartsa magát.²⁷ Végül 1922-ben bátyját, Koha Róbert Orbánt követte Marosvásárhelyre, ott rövid ideig a városi kertészet újjáalakításában segített testvérének.²⁸ Újabb budapesti kitérőt követően, végleg Szegedre költözött, ahol 1946-ban, 59 éves korában elhunyt.²⁹ Később házasodott, feleségétől, Szanda Katalintól³⁰ gyereke feltehetően nem született.

Koha Róbert Orbán és vitéz Koha (Egri) Ernő Károly voltak tehát azok,³¹ akik a hat fiúgyermek közül a műkertészetet életükben hivatásként űzték. Valójában édesapjuk mesterségét vitték tovább, hiszen Kocka (Kocha/Koha) József 1871 áprilisától már műkertészként tűnik fel a helyi, szegedi lapok hasábjain, mégpedig ifj. Felmayer Antal, a híres kékfestő mester³² Kálvária utca 22. szám alatt működő ipartelepén: „Virág- és főzelékmagvak, virágnövények, úgy különféle facsemeték és bokrok, a legnemesebb fajokból; továbbá nemesített rózsák, gazdag választékban kaphatók ifj. Felmayer Antal úr kertjében a Kálvária-utcában Kocka József műkertésznel” – olvashatjuk az eddig feltárt legkorábbi hirdetés szövegében.³³ Szűk egy év múlva ugyanott 3000 darab rózsát, gyümölcs- és díszfákat, bokrokat, üvegházi virágokat és magokat kínált eladásra az idősebb Kocka (Kocha/Koha) a *Szegedi Híradó* hasábjain.³⁴

¹⁰ Erről a tanulmány második felében még tesztek említést vitéz Koha (Egri) Ernő Károly esetén. A névmagyarosítási hullámokról bővebben lásd például KARÁDY Viktor – KOZMA István 2002; FARKAS Tamás – KOZMA István 2009 stb.

¹¹ Szül. 1836. szept. 20. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen. 1914 és 1918 között hunyhatótt el valamikor (felesége halálakor még él, de lánya házassági anyakönyvi bejegyzésénél már mint „néhai” szerepel).

¹² Szül. 1846. jan. 24. Mh. 1914. aug. 18. A születésre és elhalálzásra vonatkozó anyakönyvi bejegyzések digitalizált másolatát Nagyné Tóth-Páll Zselyke bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök! (KCsL, 1846-os születési és 1914-es halotti anyakönyvi bejegyzés.)

¹³ Nagyné Tóth-Páll Zselyke írásbeli közlése. A családfő kertész szakmájáról nemcsak az 1873. jan. 9-i elhalálózást jegyző debreceni római katolikus anyakönyvi beírás tanúskodik, de Nyizsnyik Apollónia 1846-os születési anyakönyvi bejegyzése is említést tesz róla. (KCsL, 1846-os születési és 1873-as halotti anyakönyvi bejegyzés.)

¹⁴ Szül. 1869. márc. 6. Mh. 1869. márc. 9.

¹⁵ Szül. 1870. febr. 2. Mh. 1870. febr. 23.

¹⁶ Szül. 1871. jan. 26. Mh. 1912. máj. 8.

¹⁷ Szül. 1873. márc. 23. Mh. 1915. nov. 6.

¹⁸ Szül. 1875. febr. 18. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

¹⁹ Szül. 1876. A pontos dátum egyelőre ismeretlen. Mh. 1954.

A pontos dátum egyelőre ismeretlen.

²⁰ Szül. 1878. máj. 25. Mh. 1942. aug. A pontos dátum egyelőre ismeretlen.

²¹ Szül. 1881. jan. 8. Mh. 1924. szept. 22.

²² Szül. 1884. jan. 31. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

²³ Szül. 1886. aug. 27. Mh. 1946. aug. A pontos dátum egyelőre ismeretlen.

²⁴ NAGY János 1884, 14; Uő 1885, 30.

²⁵ Egy szegedi tudósítás az özvegyet még 1933-ban is Koha Frigyesnéként említi, ami arra utal, hogy Nagy Anna nem házasodott újra. (Vö. *Délmagyarország*, IX/173, 1933. aug. 3., 4.)

²⁶ BCLJ, XIII, 1173.

²⁷ *Az Est*, VIII/14, 1917. jan. 14., 12.

²⁸ *Tükör*, XI/15, 1922. ápr. 9., 2.

²⁹ *Szegedi Kis Újság*, XVIII/123, 1946. aug. 18., 2.

³⁰ Szül. 1894. okt. 31. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

³¹ A fiúk a második utónevüket, az Orbánt, illetve a Károlyt sosem használták. A tanulmányban őket csak a könnyebb azonosítás és a többi Róbert, illetve Ernő nevű családtagról való megkülönböztetés könnyítése miatt említtem a teljes nevükön.

³² Erről bővebben lásd JUHÁSZ Antal 1963.

³³ *Szegedi Híradó*, XIII/40, 1871. ápr. 2., 5; XIII/41, 1871. ápr. 5., 6.

³⁴ *Szegedi Híradó*, XIV/30, 1872. márc. 10., 5; XIV/31, 1872. márc. 13., 4; XIV/32, 1872. márc. 15., 4.

Itt jegyezzük meg azt is, hogy Róbert Orbán és Ernő Károly a dísznövények és a kertészkedés iránti szeretetüket feltehetően nemcsak édesapjuknak, hanem a kertészfamíliából származó édesanyjuknak is köszönhetnék. Erre utal a fiatalabb műkertészgyerek, Ernő Károly későbbi visszaemlékezése, melyet *A Kert* című szaklap *Tárca* rovatában közölt.³⁵

Az édesapa, Kocka (Kocha/Koha) József műkertési tevékenységéről ugyan keveset sikerült feltárni, de még e szórványos adatokból is úgy tűnik, korának és a helyi társadalomnak megbecsült, elismert szakembere lehetett. Második, korán elhunyt fiának, Ignác Jánosnak tordasi születése és elhalálózása alapján feltételezhető, hogy a család 1870-ben a településen időzött, s Kocka (Kocha/Koha) részt vállalt az akkoriban számos tulajdonosváltáson átment, ún. Sajnovics-kastély parkjának kialakításában (*I. ábra*), esetleg más korabeli uradalmi birtokok rendezésében is, mígnem az 1870-es évek legelejére már végleg Szegeden települtek le, és ott egy bérelt területen önálló műkertészetet alapítottak.

A korabeli szegedi műkertészet fejlettségét mutatja, hogy 1876 augusztusában a magyar országos ún. közkiállítás bíráló bizottsága „szép gyűjteményes virágkiállításáért” érdemérmeket adományozott a családfőnek.³⁶ A teljes várost romba döntő 1879-es szegedi árvíz azonban a kertészet területét is érintette, s a katasztrófa elől – több száz szegedi famíliához hasonlóan – Temesvárra (Timișoara) kellett menekülnie a családnak,³⁷ majd csak az újjáépítés idején, az 1880-as évek legelején térhettek vissza, a Nemes Takács utca 9. szám alatt vásárolva/bérelve házat.³⁸

Kocka (Kocha/Koha) József 1892-ben a szegedi székhelyű Magyar Műkertészek és Kertgazdák Országos Képző-Segélyező Culturegyletének alapító tagjaként és 1892. márc. 15-től egy éven át a kétheti rendszerességgel megjelentetett egyleti szakközlöny lapfelügyelő bizottsági tagjaként is végig feltűnt az említett periodika fejlécén. A *Magyar Műkertészek és Kertgazdák Cultur Egyletének Országos Szakközlönyét* ekkoriban olyan neves szegedi műkertésztársakkal együtt szerkesztette, mint Horváth Mihály, Borbola Imre, Süvegh Mihály, Szögi József, Málík Miklós vagy a főszerkesztő, Mayer Miklós. Emellett a kezdetektől jelen volt a lap szakmai bizottságában a nagyváradi (Oradea) Hadady/Hadadi Dániel, a pusztaszeri Szabó József, az ókanizsai (Кањижа) Bednazy Károly, a borosjenői (Ineu) Marton Lajos, a ceglédi Ungvári László, valamennyien mint városi, önálló mű- vagy kereskedelmi kertészek.

Kocka (Kocha/Koha) József eltűnése a lap éléről az 1893. ápr. 1-jei, 26. számtól kezdődően azért sem furcsa, mert ekkoriban több más szegedi műkertész hagyta ott a lapfelügyelői tisztséget, s egyébként is jellemzően nagy volt a „mozgolódás”, a szerveződés e szakközlöny munkaközösségében a századfordulón. Így került például Kocka (Kocha/Koha) és társai helyére a budapesti műkertész Fekete József, vagy a bánági Kocsóháton (ma: Vălcani, RO) tevékenykedő Csiki Lajos. Mégis, arra kell itt gondolnunk, hogy a Kocka (Kocha/Koha) szegedi műkertészet vezetéséről való teljes lemondásával magyarázható az újság fejlécéről való eltűnése, de a rá vonatkozó további források teljes hiánya is. Érdekes egybeesés, hogy a még

³⁵ „Valamikor régen, kicsi gyermekkoromban, igen sokszor hallottam mondani a nagyoktól: »Ki sok fát ültet, sokáig él.« Gyerekkésszel el-eldondolkoztam ezen. – Hogyan – elmélkedtem magamban, hát akkor miért nem ültet mindenki sok fát?... Meg is kérdeztem efelől egyszer édesanyámat, ki szabadidejének legnagyobb részét künn, a nagy természetben, az ő kedvencei: a fák s virágok társaságában töltötte. – Mondd, édesanyám, miért élünk sokáig, ha sok fát ültetünk? – Miért? Gyermekem. – Megmondom neked. Hallgass, és figyelj rám szépen, s aztán ne felejtse el, sok hasznát veheted később, ha majd nagyobb s okosabb leszel. – Nézz ide, erre a szép nagy diófára. Tudod, ki ültette? Az én édesanyám, a te jó nagyanyád. Lásd, ő már nincsen ugyan, régen meghalt, de ha erre a fára nézek, mindig őreá gondolok, s ha tán valami baj érné e fát, nagyon fájna az nekem, mert hisz jó anyám gondozta azt, s ha csak ránézek is, olyan, mintha ő is itt lenne mellettem. Aztán nézz tovább. E bokrokat, e kék liliomot, e rózsát, ezt a sok ibolyát mind-mind az ő gyöngéd, jóságos keze ápolta. Ő gyűjtötte ide valamennyit, ő gondozta szerető szívvel. Oh, gyermekem, ő nagyon szerette a virágot, a fát s minden növényt. Akkor volt a legboldogabb, ha ezek körében lehetett, hisz azok nem bántották. De azt ugye megérted [sic!], gyermekem, hogy te is fogod szeretni a virágot nagyon és mindig, ugye, kisfiám? – Oh, igen, igen, édesanyám, fogom, és már most is szeretem őket. – Igen, szeresd is őket, kisfiám. – Nézd, kapsz tőlem egy

darabka földet, ez lesz a te virágoskerted. Kapáld fel, igazítsd el szépen, és nézd, kapsz virágmagot is, ezt meg vedd el a földbe. Légy türelmes, és szorgalmasan ápolj földedet, majd meglátod, mi történik nemsokára. – Felejthetetlen drága jó anyám! Így hintette el ő a magot az én kis gyerek-virágoskertembe, de vele hintette szívembe is a szép, a jó, a nemes érzelmek magját is. E gyerekkori kis virágoskert volt talán életem olykor-olykor viharos és válságos idejében a megmentőm. Ott tanultam, abban a kis kertben türelmet, ott fejlődött ki szívemben a tiszta szeretet szent érzése, ott éreztem való örömet, ha kedvenceim fejlődését, nyílását láthattam, ha ápolhattam, gondolhattam őket. S ők mily hálásak voltak e csekély fáradozásomért! Elborították kis kertemet nyílt virágaikkal, elárasztották édes illatjukkal. Életüket, mindenüket áldozták nekem, enyémekek voltak egyedül, minden levelükkel, minden szirmukkal. Hányszor és hányszor menekült később is, az élet küzdelmeiben kifáradt testem, lelkem ahhoz a kis virágoskerthez!” (KOHA Ernő 1910, 56–57).

³⁶ *A Hon*, XIV/214, 1876. szept. 5., 2; *Ellenőr*, VIII/245, 1876. szept. 5., 3; *Pesti Napló*, XXVII/214, 1876. szept. 5., 2; *Szegedi Híradó*, XVIII/109, 1876. szept. 6., 7.

³⁷ *Budapesti Közönlöny*, XIII, 1879. ápr. 12., 2940.

³⁸ Vö. feleségének elhalálózási anyakönyvi bejegyzésével, a lakhelynél: „Szeged, Nemestakács u. 9.”

alig tizenöt éves Róbert Orbán nevű fia éppen ebben az esztendőben lépett színre önálló műkertészként. Rövid szegedi tevékenység után – szemben édesapjával, és öccséhez, Ernő Károlyhoz hasonlóan – ő azonban már nem a szülővárosában székelő egyesülettel rokonszenvezett, hanem a Budapesten működő³⁹ érdekvédelmi és szakmai csoporthoz, az Országos Magyar Kertészeti Egyesülethez csatlakozott.

Koha Róbert Orbán korai műkertészi tevékenysége Szegeden és Budapesten (1893–1902)

Az idősebb műkertész fiú életpályájának korai szakaszára vonatkozóan érdekes módon egy 1930-as évekbeli marosvásárhelyi levélpapír fejléce szolgáltat értékes adatokat, amelyen Koha Róbert Orbán román, illetve magyar nyelven is maga sorolta fel az általa legfontosabbnak vélt addigi szakmai eredményeit. Eszerint még pályakezdő kertészként, 1893-ban nyerte el a szegedi országos kertészeti kiállításon a nagyezüst díjat,⁴⁰ majd Zentán (Cerra) 1894-ben az országos kertészeti kiállítás ezüstérmét.⁴¹ Bár tudjuk, hogy „a milleniumi kiállításnál is Budapesten dicséretet aratóan kertészeti tudományát megmutatta”,⁴² a következő valódi szakmai elismerést a fővárosban 1902 tavaszán, az egykori Iparcsarnokban rendezett Nemzetközi Kertészeti Kiállításon (2–3. ábra) való részvétel hozta el számára. Ő maga ezt az említett levélpapír fejlécén tévesen datálta 1904-re.⁴³

A tárlaton Koha Róbert Orbán állami ezüstérmét nyert, a kitüntetéssel járó díjat és díszoklevelet (4. ábra) az Országos Magyar Kertészeti Egyesület hivatalos közlönye szerint már nem mint szegedi, hanem mint budapesti műkertész – a holland, belga, német, francia, angol és magyar pályaművek közül szépségével kiemelkedő gyászkoszorújáért – kapta.⁴⁴ Innen is tudjuk, hogy ekkoriban már Budapesten volt az állomáshelye. Ugyanakkor *A Kert* című kertészeti szaklap tudósított arról, hogy ugyanezen tárlaton Koha egyesületi bronzéremmel is gazdagodott, illetve – britzi Kohlmannlehrer Henrik műkertészhez hasonlóan – Mauthner Ödön budapesti magkereskedő tiszteletdíjában is részesült.⁴⁵ Mindez arra enged következtetni, hogy a fent említett egyesülethez közelálló személy volt, de a rendelkezésre álló tagnévsorokban csak 1907-től található meg neve, ekkor

már mint Vizaknán (Ocna Sibiului) tevékenykedő vidéki rendes tag.⁴⁶ Hogy az egyesület nyolc szakosztálya közül melyek tevékenységében vállalt aktív szerepet, egyelőre ismeretlen számunkra. Szakmai érdeklődése miatt az I. Dísz- és kereskedelmi kertészeti szakosztály, a IV. Tájkeresztési szakosztály, valamint az V. Virágkereskedelmi és virágkötészeti szakosztály munkáját is kiemelt figyelemmel kísérhette.

Az 1902-es tárlaton elnyert díjak mindezek mellett azt is mutatják, hogy Koha Róbert Orbán, fiatal kora ellenére, a század elejére a hazai és nemzetközi műkertész-társadalom elismert képviselőjévé vált, így nem csoda, hogy rövid ideig a fővárosi Park Club (5. ábra) főkertészeként is működött.⁴⁷ Valamikor a Park Club 1895-ös megnyitásától az 1902-es, Vizaknára való távozásáig terjedő bő hat évben lehetett a Stefánia úti palota parkjának élén. Az itt kialakított kerti tó a szökőkúttal és a partjára tervezett műszikla, illetve cseppkőbarlang (6–7. ábra) minden bizonnyal az ő későbbi, vizaknai és marosvásárhelyi megvalósításaira, terveire mutatnak előre, ahol hasonló kertépítészeti megoldásain ámulhattak a fürdővendégek, illetve a városi polgárok.

Koha Róbert Orbán műkertészi tevékenysége Vizaknán (1902–1918)

1902. júl. 25-én a Magyar Királyi Fürdőfelügyelőség okt. 1-jétől betöltendő fürdőkertészi állást hirdetett a Nagyszebenhez (Sibiu) közeli Vizaknára. Az egyéves próbaidővel felvenni szándékozott műkertésznek az évi 840 korona fizetésért, illetve egyéb juttatásokért, így a szolgálati lakásért (9. ábra) és a tüzfáért cserébe a gyógyfürdő környezetének parkosítását, a rendezett tanácsú város és járási székhely zöldfelületeinek gondozását, a rábízott munkások oktatását és felügyeletét kellett vállalnia.⁴⁸ Az álláshelyet Koha Róbert Orbán sikerrel pályázta meg.

A korabeli felhívásban rögzített követelményszerűség alapján tudjuk, hogy „egy hazai kertészeti tanintézetnek végzettségén” kívül Koha Róbert Orbántól a virágkertészeti, faiskolai munkákban való elméleti és gyakorlati jártasságon kívül az „ültetés és csoportosítás minden ágazatában és az ezzel kapcsolatos számadási és írási teendőkből” is elvárták a megfelelő tudást, valamint a magyar nyelv mellett a német (esetleg a román) sem okozhatott kü-

³⁹ A szerveződés és az egyesület alapításának első említése eddigi tudásunk szerint egy budapesti lapban található, 1879-ben. Vö. *Fővárosi Lapok*, XVI/203, 1879. szept. 4., 979.

⁴⁰ Egy 1904-es cikk szerint két ezüstdíjat is nyert e tárlaton. Vö. *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.

⁴¹ KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

⁴² *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.

⁴³ Vö. KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

⁴⁴ *Kertészeti Lapok*, XVII, 1902. máj., 148.

⁴⁵ *A Kert*, VIII, 1902. máj. 15., 316.

⁴⁶ *Kertészeti Lapok*, XXII, 1907. máj., 181; XXVII, 1912. ápr., 171.

⁴⁷ *Tükör*, XI/24, 1922. jún. 11., 3.

⁴⁸ *Kertészeti Lapok*, XVII, 1902. jún., 220.

lönösebb gondot számára. Egy 1904-es és egy igen kései, 1930-as hírből azt is tudjuk, hogy külföldön, Németországban járt tanulmányi úton, ahol például a virággruppok tervezésében, kivitelezésében és a virágkötészetben való tapasztalatát szerezte.⁴⁹ A második bécsi döntés utáni marosvásárhelyi polgári személyi lapján nyugalmazott kertészként jelenik meg, tehát ez is említi szakképesítését (30. ábra),⁵⁰ a fennmaradt dokumentumokban is általában jelölik az okleveles végzettségét.⁵¹

Koha Róbert Orbán az egyéves vizaknai próbaidő lejártát követően magyar királyi állami fürdőintézeti főkertészként dolgozhatott tovább (10. ábra), s bár állásának a minisztériumnál való állandósítása 1904-ig késett,⁵² ez sem szegte kedvét abban, hogy újabb és újabb szakmai célokat tűzzön maga elé. 1903-ban az Erdélyi Gazdasági Egyesület kolozsvári mezőgazdasági kiállításán díszoklevelet kapott,⁵³ és az 1904-es év is fontos mérföldkő lehetett az életében: egy bécsi tárlatról állami bronzéremmel,⁵⁴ a budapesti országos gyümölcskiállítás- és vásárról – ahol zsűritagként pálmákat, exotikus növényeket, fikuszokat állított ki – bronz plakettel tért haza.⁵⁵ „Művészi virágszőnyeg ágyaival”, „pyramisaival” és „szenzációs gruppjaival” a fürdővendégeket hamar levette a lábukról.⁵⁶ De családi életében is történtek jelentős változások ekkoriban. 1904. febr. 27-én Vizaknán feleségül vette Leich Vilmát,⁵⁷ akitől később négy gyermeke született: Ilona,⁵⁸ József,⁵⁹ Klára⁶⁰ és Róbert („Öcsi”).⁶¹

Koha Róbert Orbán a rábízott 18-22 holdas parkban olyan nagyobb átalakítási munkálatokat tervezett, amelyek méreteit szépen illusztrálja, hogy 1904 telén több ezer afrikai tamariska/tamariszkus fát keresett megvétele, illetve egy-egy fiatal kezdő kertészsegédet és kertészgyakornokot is igényelt már maga mellé.⁶² Később több ízben (1908, 1909, 1910, 1912) is „szorgalmas” kertészsegédeket keresett.⁶³ Ezidáig csupán Varga József névre hallgató kertészsegédéről tudjuk, hogy 1909-ben nála sikeres képesítő vizsgát tett.⁶⁴ Ugyancsak 1909-ben volt Vizaknán segédkertésze ifj. Némethy Ferencz.⁶⁵ Itt említjük ugyanakkor, hogy már Marosvásárhelyen ugyan, de szintén Koha Róbert Orbán gyakornoka volt az 1920-as években az a Dregics Lajos, aki – annak ellenére, hogy 1930-ban még tizenegy fikusz ittas állapotban való ellopásán kapták – később, a diktatúra éveiben másodmagával kezébe vehette az egykori marosvásárhelyi Koha-kertészet irányítását.⁶⁶

A következő időszak sem telt el téltenségben. 1905 novemberében a vajdasági Pancsován (Pančevo) szervezett mezőgazdasági kiállítás kertészeti osztályának három díjazottja, az Országos Magyar Kertészeti Egyesület arany emlékérmét elnyerők között is ott olvashatjuk Koha Róbert Orbán nevét,⁶⁷ majd 1908-ban a budapesti állandó országos kertészeti kiállításon kapott aranyérmét.⁶⁸ Emellett sorra jelentette meg Mauthner Ödön lapjának (*A Kert*) hasábjain, annak *Gyümölcészet*,⁶⁹ *Díszkertészet*,⁷⁰ *Kony-*

⁴⁹ *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 2–3; *Híradó*, XVI/18, 1930. máj. 22., 2.

⁵⁰ KCSL, *Polgári személyi lap* 8737979.

⁵¹ Vö. például *Az Ellenzék*, XVIII/32, 1930. márc. 15., 2.

⁵² *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.

⁵³ *Pesti Hírlap*, XXV/248, 1903. szept. 11., 12. Vö. még *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3. és KCSL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

⁵⁴ KCSL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

⁵⁵ *A Kert*, X, 1904. okt. 15., 649. Vö. még KCSL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

⁵⁶ *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.

⁵⁷ KCSL, *1904-es házasságlevél kivonata*. Leich Vilma Johannes Leich és csíktaplocai Gergely Terézia lánya. Szül. 1879. nov. 14. Mh. 1956. dec. 5.

⁵⁸ Szül. 1909. máj. 1. Mh. 1992. márc. 30.

⁵⁹ Szül. 1910. nov. 7. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

⁶⁰ Szül. 1920. máj. 1. Mh. 1992. máj. 30.

⁶¹ Születésének és halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

⁶² *Kertészeti Lapok*, XIX, 1904. szept., 282; XIX, 1904. okt., 307; XIX, 1904. dec., 341, 381.

⁶³ *A Kert*, XIV, 1908. aug. 1., 499; XV, 1909. máj. 1., 276, 314; XV, 1909. máj. 15., 347; XV, 1909. jún. 1., 379; XV, 1909. jún. 15., 411; XVI, 1910. ápr. 1., 195, 229; XVI, 1910. ápr. 15., 262; XVI, 1910. máj. 1., 294; XVI, 1910. jún. 1., 359; XVI, 1910. aug. 1., 499; XVI, 1910. aug. 15., 520; XVI, 1910. szept.

1., 549; XVI, 1910. szept. 15., 580; XVI, 1910. okt. 1., 612; XVI, 1910. okt. 15., 643; XVI, 1910. nov. 1., 676; XVIII, 1912. febr. 15., 127. (ugyanitt több ezer darab *Abies excelsa* jegenyefenyőt, illetve *Pinus austriaca* fekete fenyőt kívánt venni).

⁶⁴ *Kertészeti Lapok*, XXIV, 1909. febr., 102.

⁶⁵ *A Kert*, XV, 1909. febr. 15., 100.

⁶⁶ *Maros*, IV/114, 1930. máj. 22., 3. Dregics Lajos a helyi Református Kollégium egykori diákjaként (NAGY Endre 1919, 33.) került Koha Róbert Orbán marosvásárhelyi kertészetébe tanoncnak. Gyulafehérváron (Alba Iulia) dolgozott, majd a diktatúra éveiben a marosvásárhelyi Erzsébet-ligetben berendezett városi kertészetben volt egy Lénárd nevű úrral főkertész. Feltehetően bolgárkertészek leszármazottja. (*Mátyus Elek szóbeli közlései*; Szerző gyűjtése, Koronka, 2021. jún. 9.) Dregics Lajos 1974. máj. 28-án, 64 éves korában hunyt el, a marosvásárhelyi református temetőbe, családi sírba temették. (Vö. *Vörös Zászló*, XXVI/125, 1974. máj. 29., 4; XXVI/127, 1974. máj. 31., 4.)

⁶⁷ *A Kert*, XI, 1905. nov. 1., 663; *Kertészeti Lapok*, XX, 1905. nov., 319. Vö. még KCSL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

⁶⁸ KCSL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

⁶⁹ Lásd például 1907-ben *Egres és tenyésztése* címmel (KOHÁ Róbert 1907). A cikk érdekessége, hogy Koha az egrest nemcsak gyümölcsként határozta meg, hanem mint dísznövényt is használhatónak tartotta: „Magas törzsre nevelve vagy nemesítve nemcsak mint hasznos fácskát, hanem mint szép dísz jól megállja helyét, minden rossz hatás nélkül bátran lehet alkalmazni

hakertészet,⁷¹ illetve *Tárca*⁷² rovataiban a gyakorlati jártasságáról, növénynevelésben, -szaporításban, egyéb termesztési ismeretekben, növényvédelemben, botanikában és a tájkertészetben való otthonossá-gáról árulkodó szakkikkeit, az egy-egy fajt – például egyik kedvencét, a Mauthner Ödön-féle nyári „Bomba”-violát és a drezdai folyton virágzó violát (8. *ábra*)⁷³ – vagy növénycsoportot – például a bokorró-zsákat⁷⁴ – bemutató részletes írásait.

1907-ben a *Kertjeink szépítéséről*⁷⁵ címmel közölt írását Koha Róbert Orbán mint kincstári fűrdőker-tész jegyezte. A háztáji kertek költséghatékony dí-szítéséről értekezett („igenis törekednünk kell, hogy kertjeink szemléltői figyelmét már az első látásra lekösse valamely szép látvány”⁷⁶), majd a vizaknai kertészetben természetes anyagokból készült „zsar-dinierekkel”, azaz a különböző formájú és méretű virágédényekkel végzett kísérletezéseiről számolt be: „Már évek óta foglalkozom és kísérletezek a vi-zaknai kincstári fűrdő-parkban a természetes fából készült zsardinierekkel, mindig nagyobb figyelemre méltóbbak voltak, mint bármely virág vagy szőnye-gem a nagyközönségnek, mit legjobban bizonyít az, hogy az ország minden részéből kaptam megrende-léseket a természetes fából készült virágtartóimra, sőt külföldről is többen felkerestek ezért, de eze-ket a becses megrendeléseket nem szállíthattam, hanem jobb hírnevű kereskedelmi kertészeknek adtam át szállítás végett. Ebből tapasztaltam, hogy ezek a szép kertdíszek a kereskedők körében kevés-bé ismeretesek, ámbar nem újak, hanem kiszorítják a magas kertépítési fogalmak, s majdnem forgalmon kívül vannak hagyva természetesség rovására” – írta. Az általa bemutatott és használatra javasolt konkr-ét példákat rajzokkal is illusztrálta (13–17. *ábra*), beültetésükre számos, általa is jól ismert és Vizak-nán is alkalmazott növényfajt, így „Pelargonium peltatumot, Maurandia hybridát, Cannát, Salvia splendenst, Yucca pendulát, Saxifraga sarmentosat, Clorophytum Veitchit, Fuchsiát, Cissus discolorat, Tradescantia multicolorat, Petunia hybrida fl. pl.,

Asparagus Sprengerit, Cobaea scandens, Humulus jap. fol. variegata-t” ajánlott.⁷⁷

Koha Róbert Orbán hamar felismerte tehát, hogy mivel a település és a sósfűrdő talaja is terméketlen-nek bizonyul (19. *ábra*), csak különböző ötletes és látványos megoldásokkal, ún. edényes kiültetésekkel tarthatja huzamosabb ideig életben a dísznövénye-ket, még a fáknál, cserjéknél és egyéb más növények-nél is a föld évenkénti cseréjére, folytonos tavaszi át-ültetésére volt szükség.⁷⁸ Divatos ültetett⁷⁹ és magról vetett⁸⁰ virágágyait (18. *ábra*) is csak nehezen, fáradságos munkával tudta kialakítani és a teljes fűrdősze-zonban fenntartani.

Amikor 1884-ben, a fűrdőtelep és parkok látvá-nyos kiépülése előtti időben Karl Heinrich Rudolf Bergner Vizaknáról tudósított, nem véletlenül fogal-mazta meg, hogy „ezen a sós terepen nem gyarapszanak kedves virágágyak, és árnyékot biztosító erdők sincse-nek ... a kopárság és sivárság uralkodik”, a gyógy-vendégeknek pedig be kellett ekkoriban érniük né-hány, ún. Restaurationsgärtennel, azaz felüdülésre kialakított kisebb hellyel.⁸¹ A század elején készült fényképvételekről is leolvasható, hogy a korai fasor-telepítések a sós talaj és talajvíz miatt sikertelennek bizonyultak, hisz a fák több évtized alatt sem nőttek a kívánt méretre, jó néhány közülük rövid idő alatt kiszáradt, elpusztult.⁸² A budapesti Országos Széchényi Könyvtár, illetve a szerencsi Zempléni Múzeum gazdag képeslap-gyűjteményében található több száz korabeli vizaknai levelezőlapon az egykori ven-dégek is számtalan esetben említették azokat a zord körülményeket és környezeti adottságokat, amellyel a mindenkori fűrdőkertészeknek Vizaknán meg kel-lett küzdeniük. „Itt minden sós. A levegő, föld, víz. Nagyon sok érdekes látnivaló van itt a környéken. Sóbánya, mindenféle tavak stb. Nekem nagyon tet-szik ez a dombos, folyton változó vidék” – fogalmaz-ta meg tömören egyikük.⁸³

E kezdeti nehézségek, kertészetnek nem kedvező akadályok ellenére, Koha Róbert Orbánnak – Nes-nera Jenő magyar királyi főmérnökkel együtt – egy

díszkertjeinkben. Különösen szép látványt nyújt Buxus, Maho-nia vagy alacsony Coniferák közt, ügyesen csoportosítva” – írta. (KOHÁ Róbert 1907, 228.)

⁷⁰ A tanulmányban több ilyen példa részletes bemutatásra kerül. A konkrét cikkekre való hivatkozást lásd ott, illetve vö. még a tanulmány végi irodalomjegyzékkel.

⁷¹ Lásd például 1908-ban *Eljárás a korai burgonya termesztésénél* címmel (KOHÁ Róbert 1908b).

⁷² Lásd például 1908-ban, *A tulipán álma* címmel (KOHÁ Ró-ber 1908c; Uő 1908d). Hasonló tárcát közölt testvére 1914-ben, *A hóvirág álma* címmel (EGRI Ernő 1914a).

⁷³ KOHÁ Róbert 1912.

⁷⁴ KOHÁ Róbert 1910.

⁷⁵ KOHÁ Róbert 1907a.

⁷⁶ Uo., 754.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ KOHÁ Ernő 1910a, 47–48.

⁷⁹ KOHÁ Róbert 1908a.

⁸⁰ KOHÁ Róbert 1913.

⁸¹ MIKLÓS Alpár 2017, 150–151.

⁸² Vö. például az 1848-as emlékmű környezetébe telepített fákról készült felvételeket: 1904 előtt ([?] *Katica levelei Lelenka Margit-hoz*, Vizakna, 1918, OSZK, *KLI Gy*, V 1.212), 1904-ben (MIK-LÓS Alpár 2017, 419), 1909-ben (KOHÁ Róbert 1909, 363), 1914-ben (MFM, *EM*, ksz. 86516) stb.

⁸³ [?] *Katica levelei Lelenka Margit-hoz*, Vizakna, 1918, OSZK, *KLI Gy*, V 1.197.

bő fél évtized alatt mégis sikerült a vizaknai sósfürdő környezetét valódi paradicsommá változtatni. Az 1909-es állapotokról szóló beszámolóból részletes rálátásunk nyílik nemcsak a tájépítészeti megoldásokra, de a használt növényfajokra is: „Az indóházat elhagyva, a fürdők és az állomás közt két fasor áll, mely jobb és bal oldalán újonnan rendezett modern angol park terül el. A főbejárathoz érve, a kaputól néhány lépésnyire a tavak között vagyunk. Három tó egymással oly összeköttetésben van, hogy a hidak alatt át lehet úszni s a mozgást kedvelők a nagy terjedelmű tavakban pompás úszási gyakorlatokat végezhetnek. ...Így jutunk át az új kabinoktól a »külső zöldtő«, a verestő- és belső zöldtavakba. ...A főbejárótól induljunk. A szökőkút sugarai az esőtlen időben üdítően hatnak a szemlélőre. De még kellemesebben hat pár lépésnyire rajta túl levő természetes sziklacsoport-utánczat, tropikus növényzetével, 3-4 méteres *Dracaenák*, hatalmas *Agave*, fatörzsek, itt-ott *Tamarixok*, fenyők stb. Fenyők, *Cactusok*, *Dracena*, mint megannyi, egy területen élő népek, szépen megférnek egymás mellett; mindenik él, és élni hagyja a másikat. Itt-ott *Tropeolummal*, annak piros virágával tarkázva, gyönyörű kép ez. Innen látjuk a régi kurszalont is. Csinos külseje, társalgási szempontból kiváló jelentősége, s ízléses virágcsoportjaival, szemet pihentető zöldjeivel; két szegletén kellemesen hívogat a két gömbkac az alattuk levő kényelmes kerti székekre és kis asztalok mellé, honnan az előkelő férfi- és nővilág vidám társalgás közepette nézi a főbejárón beáramló tengernyi népet, mely szüntelenül hullámszik délelőtti és délutáni zeneórák alatt. A régi kurszalón déli oldala s a zöldtő között pázsit-mezőben a legmodernebb virágzónyegek kötik le a szemlélő figyelmét, a külső zöldtő szélét szegélyező pázsitban egy vegyes virágból összeállított rabátlí és egy sor magastörzsű rózsasor tűnik fel. A zöld- és verestő tavak közötti főúton az ízléses igazgatósági iroda előtt állunk; meglepő szépek jobb és bal szegletén 1 méter magas természetes fából készült zsardinierban pálmák, újhollandi növények, lecsüngő *Pelargonium* peltatumokkal, *Asparagusszal* szegélyezve. Az itt levő különálló fürdőpénztár ridegségét kellemesen enyhítik a természetes fából készült targoncák, melyek cserpes növényekkel vannak díszítve. Utunk most szelíden emelkedik a két zöldtő között; a külső zöldtő délkeleti szegletén sziklacsoportok tűnnek szemünkbe, el se lehet mellettük menni, oly kellemesen integnek fenyői. E fenyőcsoportokat hosszan elnyúló virág-rabáttok egészítik ki. Mindenkinek kedvelt sétányára érünk, a Gloriette alá. Kúp alakú hegycúcsa le van vágva, csinos japán stílusban készült filegória képezvén a kúp csúcsát, melyhez kigyó-út vezet fel.

Szép kilátás nyílik innen a fogarasi havasokra Nagyszeben felé, de a lemenő nap megragadó tüzes vörös színe is sok látogatót vonz a Gloriette alá. A Gloriette északi és déli felén minden évad legszebb virágzónyegei vannak. A Gloriette keleti oldalán elhaladva, a magas út alatt a lejtőn magyar címer, színeihez hasonlínú szőnyeg virágokkal kirakva díszileg, két hatalmas arabeskkel körülfogva, amely az utóbbi években a fürdővendégek általános tetszését nyerte meg. Az áttekintőre értünk; ez a fürdőzők kedvelt sétánya és ülőhelye, hol egymásra boruló akácok árnyában kellemesen foly a társalgás. Itt van a zenekar, innen lehet áttekintést nyerni a tavak felett, innen vezetnek serpentin csiga-utak a fürdőtelep feletti fürdőparkba. Mielőtt felmennénk a 22 kat[aszátrális] holdnyi parkban, az Áttekintő aljában eredő sóforráshoz, kanyarodjunk be egy pohár vízre. ...Azt mondják, a világ legjobb iható sósvize csorog itt [11. ábra]. Deák, Széchenyi, Margit a források neve, egy idő óta csak kettőből csorog elég bőven a sósvíz, míg a harmadikban édesvíz. Mielőtt innen felmennénk, igen sok látnivaló van még azok részére, kiket vonz és érdekel a természet. A Deák-forrás után jön senki figyelmét el nem kerülhető cseppkőbarlang... Ez üreg tárnázásból ered, amely 24-25 méter hosszan a föld alá vezet. Ügyes kezek azonban bejáratát egy cseppkőbarlanggá varázsolták át, a fürdőközönség nem éppen kis meglepetésére. Benne ülő törpe szimbolizálja a vizaknai bányászatot [12. ábra]. A Széchenyi- és Margit-források között hatalmas pálmák zizegnek a női fejek felett, körülvéve újhollandi növényekkel, majd természetes sziklautánczat, hatalmas banánfával (*Musa*) vízi növények, erdei páfrányok, fenyők, fatörzsekből készült zsardinierokban, lecsüngő növényekkel. A Széchenyi- és Margit-források közt terracottából készült kerti díszítmények tűnnek ki ügyes elhelyezéseikkel. A háromfelől vezető út bármelyikén könnyű följutni az árnyas erdőben, melynek egyik részében fákkal körülvett tisztáson a lawn-tennis pálya szórakoztatja a játszó fiataltságot; 5-6 kényelmes kerti padon társaságok gyönyörködhetnek a játékban. A messzelátó ponton megállva, szemünkbe tűnnek a láthatár szélén a fogarasi havasok, Nagyszeben, Kiscsúr [Şura Mică] s a vizaknai dombok között a mai szép térség; közvetlen szemünk előtt az 1849. febr. 4-i csata színhelye, kettévágva a vasútvonal által. Igaz, kopár előttünk ama részlet, mely a fürdőtelep és a vasútvonal között elterül, de enyhíti némileg e sivárságot a hófehér só, mely itt-ott látszik, és a sok tó, köztük a honvédek hatalmas tava, partján az emlékekkel... Gyönyörű park lesz egykor e helyen; a süppedékek, mélységek, szakadékok, kopár dombok el fognak tűnni.”⁸⁴

⁸⁴ KOHA Róbert 1909, 360–364.

A következő nagyobb telepítési, átalakítási munkálatokra 1912-től kerülhetett sor, amikor Koha Róbert Orbán több ezer jegenye- és feketefenyőt keresett megvételre,⁸⁵ illetve újabb és újabb virággyakkal nyűgözte le a fürdővendégeket. A fent említett budapesti⁸⁶ és szerencsi⁸⁷ közgyűjtemények vizaknai levelezőlapjain is megelevenedik mindaz, amit a testvér Koha (Egri) Ernő Károly 1914-ben a következőképpen írt le: „Koha Róbert vizaknai áll[ami] főkertés[z] úr volt szíves néhány fényképfelvételt küldeni az ottani fürdő-parkból. Megjegyezte, hogy több éven át figyelte a fürdővendégek véleményét a különböző virággyakról. Ebben pedig nagy alkalma lehet, mert hiszen a vizaknai sós gyógyfürdőt évente több mint 40 000 különböző nemzetiségű vendég látogatja. Koha főkertész úr állítása szerint mégis mindig az általános tetszést a nagy szőnyegágy nyeri meg. Szőnyegágy 1913. év nyarán díszítette a fürdő parkját. A szőnyegágy óriási méretű. Egy ilyen ágy elkészítése sok fáradságba és türelembe kerül. Egy másik szép virágágy rózsacsoport alatt beültetett Anthirrhinum, szegélyezve törpe Asterrel. Mikor ez legszebb pompájában virágzik, az első tekintetre azt hinnők, hogy valamely japán kertben vagyunk, mert összhangban van a felette levő japán stílus gloriettel.”⁸⁸

1911–1912-től a magyar királyi földművelésügyi miniszter Koha Róbert Orbán fizetésének emelését indítványozta.⁸⁹ 1918-ban újabb fizetésemelést ítélt oda a főkertész eredményes munkájáért,⁹⁰ akinek alkalmanként arra is volt gondja, hogy egy-egy nemes célra e tetemes fizetésből adományokat ajánljon fel.⁹¹ Vizaknán való tartózkodása alatt Koha Róbert Orbán ugyanakkor más feladatokat is ellátott, egyéb tisztségeket is betöltött. 1909-től a helyi Takarékpénztár Részvénytársaság pótigazgatójává,⁹² 1916-tól

felügyelő-bizottsági tagjává választották.⁹³ A magyarországi tiszti cím- és névtárak, valamint korabeli lapok tanulsága szerint 1918 februárjáig biztosan a vizaknai állásában volt.⁹⁴ 1920 májusában Klára nevű lánya még biztosan Vizaknán született, ifj. Róberttről, „Ócsi” fiáról pedig nem sikerült anyakönyvi adatokat feltárni, így a rendelkezésre álló információk alapján joggal feltételezhetjük, hogy a trianoni békeszerződés jún. 4-i aláírása körül dönthetett úgy a családfő, hogy a Maros parti várost, Marosvásárhelyt választja következő lak- és munkahelyéül. Valójában pályájának alakulásáról az 1918–1922 közötti időszakból semmi konkrétat nem sikerült kideríteni. Helyét talán Almássy Imre kertész vehette át, aki 1917 decembertől tűnt fel vizaknai kertészként.⁹⁵

Koha (Egri) Ernő Károly műkertészi tevékenysége Fenyőházán (1909–1914)

Ernő Károly – bátyjához hasonlóan – előbb Szegeden dolgozhatott, az édesapjától örökölt kertészetben. Szakmai pályája csak 1909-től dokumentálható. Ebben az évben, okt. 22-i, az egri székesegyházban Göndör Erzsébettel történt házasságkötése⁹⁶ után nem sokkal, egy 1911. évi 10.357. számú belügyminiszteri engedéllyel saját és kislánya, ifj. Ernő családnevét Egrire változtatta.⁹⁷ Később Sándor nevű gyereke is az Egri családnevet viselte. Ernő Károly az eredeti családnevét ennek ellenére egész életében használta, sőt nagyon gyakran Koha Egri Ernő változatban is megjelenik a forrásokban, amely tevékenységének életének nyomon követését megnehezíti.⁹⁸

1909-ben már Fenyőháza (Lubochňa) állami fürdőjének műkertésze.⁹⁹ Nem tudjuk pontosan, mikortól alkalmazhatták a helyi magyar királyi ker-

⁸⁵ *A Kert*, XVIII, 1912. febr. 15., 127.

⁸⁶ A kézirat lezárásáig a képeslapok közlésére nem kértem engedélyt. (Vö. OSZK, *KL/Gy*, V 1.166; V 1.183; V 1.198; V 1.208; V 1.210; V 1.212.; V 1.213; V 1.217; V 1.219; V 1.223; V 1.224; V 1.232; V 1.235; V 1.236.; V 1.256.)

⁸⁷ A kézirat lezárásáig a képeslapok közlésére nem kértem engedélyt. (Vö. ZM, lsz. 0101925; 0101934; 0111668; 0111670; 0111721; 0111732; 0137228; 0137860; 0137866; 0137867.)

⁸⁸ EGRI Ernő 1914b, 361.

⁸⁹ *Budapesti Közlöny*, XLVI/74, 1912. márc. 31., 2; *Budapesti Hírlap*, XXXIII/79, 1912. ápr. 2., 22; *Pesti Hírlap*, XXXIV/79, 1912. ápr. 2., 40; *Pesti Napló*, LXIII/79, 1912. ápr. 2., 24; *Az Újság*, XI/79, 1912. ápr. 2., 42; *Földművelési Értesítő*, XXIII, 1912. ápr. 7., 318.

⁹⁰ *Budapesti Közlöny*, LIII/233, 1918. okt. 12., 1; *Pesti Hírlap*, XL/240, 1918. okt. 13., 19; *Köztelek*, XXVIII, 1918. okt. 19., 1674; *Földművelési Értesítő*, XXIX, 1918. okt. 20., 953; *A Kert*, XXIV, 1918. nov. 1., 557.

⁹¹ Vö. például *Pesti Hírlap*, XXXVI/38, 1914. febr. 13., 13; *Az Újság*, XII/238, 1914. szept. 27., 37; XII/252, 1914. okt. 11., 42.

⁹² *Központi Értesítő*, XXXIV, 1909. ápr. 11., 746.

⁹³ NMC, XLIV, 1488; KORMOS Alfréd 1917, 1121.

⁹⁴ MTCN, XXXII, 369; EGRI Ernő 1914b; MTCN, XXXIII, 378; MTCN, XXXIV, 382; MTCN, XXXV, 404 [1916-ban polgári jubileumi kereszttel kitüntetve!]; MTCN, XXXVII, 353; *A Kert*, XXIV, 1918. febr. 15., 96.

⁹⁵ Vö. *A Kert*, XXIII, 1917. dec. 1., 704; XXIV, 1918. jan. 15., 32; XXIV, 1918. máj. 1., 256.

⁹⁶ *Budapesti Hírlap*, XXIX/279, 1909. nov. 25., 10; *A Kert*, XV, 1909. dec. 1., 760.

⁹⁷ *Budapesti Közlöny*, XLV/56, 1911. márc. 8., 2; *Budapesti Hírlap*, XXXI/58, 1911. márc. 9., 21; *Pesti Hírlap*, XXXIII/58, 1911. márc. 9., 37; *Pesti Napló*, LXII/59, 1911. márc. 10., 21; *A Kert*, XVII, 1911. ápr. 1., 215.

⁹⁸ Lásd például az Országos Magyar Kertészeti Egyesület tagjainak 1912-es névsorát, amelyben Koha Ernőként jelenik meg, holott a korabeli kertésztársadalom előtt is ismert volt a névváltoztatás. (*Kertészeti Lapok*, XXVII, 1912. ápr., 172.)

⁹⁹ Vö. például *Budapesti Hírlap*, XXIX/279, 1909. nov. 25., 10; *A Kert*, XV, 1909. dec. 1., 760.

tészet élére, de az álláshely meghirdetése és elnyerése – akárcsak Vizaknán – feltehetően kapcsolatban volt a település 19. század végi turisztikai vonzerejének hirtelen megnövekedésével.¹⁰⁰ A telep a trianoni békeszerződés előtt Liptó vármegye Rózsahelyi járásához tartozott, nem volt önálló település, s a többi tátrai és Tatra környéki fürdőtelephez¹⁰¹ hasonlóan, az 1800-as évek második felétől itt is kedvelt klimatikus gyógyfürdőhely épült ki. Igény mutatkozhatott tehát a terep mihamarabbi rendezésére, virágokkal és dísfákkal való beültetésére,¹⁰² valamint egy helyi állandó kertészet létesítésére, abba pedig állandó kertész szakember alkalmazására. A századfordulón a fürdőtelepek környezetének kellemesebbé tétele általános elvárásaként fogalmazódott meg a vendégek, az állami fenntartók és a szakemberek, műkertészek részéről. Koha (Egri) Ernő Károly 1910-ben az Országos Magyar Kertészeti Egyesület hivatalos közlönyében az ún. fürdőkertészetekről értekezve fogalmazta meg: „ha jól esik látni a várost így virággal ellepve, beborítva, mennyivel természetesebb az, ha midőn fürdőbe megyünk, ott látjuk csak igazában Flóra e szelíd gyermekeit. Sőt közönségünk egyenesen el is várja, hogy ott valami nagyot, valami különösöt lásson. Mert hiszen éppen a természet alkotásainak szemléletében akar megpihenni az élet küzdelmeiben kifáradt emberi test és lélek. S ebben nem is csatlakozik, mert valóban rohamosan fejlődött az utóbbi időben fürdőkertészetünk.”¹⁰³

1910-től Koha (Egri) Ernő Károly magyar királyi főkertészként engedélyt kapott egy „fiatal, intelligens” kertészegéd alkalmazására, akinek fizetése mellett fűtéssel és világítással ellátott lakást is ajánlottak a szolgálataiért.¹⁰⁴ 1911-től újabb kertészegédi,¹⁰⁵ majd 1912-ben és 1913-ban a nyári hónapokra „ügyes virágkötő” állást¹⁰⁶ hirdetett. 1911-ben

a kertészetben kertészegédként dolgozott például Horváth János, az Országos Kertészeti Egyesület tehetséges, fiatal tagja.¹⁰⁷ A parkosítás és a zöldövezetek folyamatos karbantartása, a fürdővendégek kiszolgálása még így, beosztottakkal sem lehetett azonban egyszerű, hisz a fürdőtelep magas fekvése miatt számos problémával, „nehéz akadályokkal”¹⁰⁸ találta szembe magát a mindenkori kertészet. Igaz, másminyenekkel, mint a vizaknai. Fenyőházán nem a sós talaj, hanem a hideg éghajlat, a néhány hétre korlátozódó nyári szezon okozott állandó gondot, ami miatt mindig csak teljesen kifejlődött növényeket lehetett kiültetni a szabad ágyásokba, s még ezek is gyakran elfagytak, visszafejlődtek, tehát a cseréjükrol is folyamatosan gondoskodni kellett a helyi kertészetnek. Ennek ellenére, 1912-re a kincstári kezelésben lévő magyarországi magashegyi fürdőtelepek közül a tátralomnici mellett a fenyőházai park (20–22. ábra) is külön említést érdemelt a szakma részéről.¹⁰⁹

Az egyéni nehézségek és általában a fürdőkertészek nehézségeinek tudatában javasolta Koha (Egri) Ernő Károly (23. ábra) az Országos Magyar Kertészeti Egyesületnek – amelynek 1910-től a választmányi ülésen megválasztott rendes tagja volt –,¹¹⁰ hogy az előkészületek alatt álló májusi „millénáris kiállításon” – azaz az Egyesület fennállásának 25. évfordulójára tervezett második Nemzetközi Jubiláris Kertészeti Kiállításon – a történelmi Magyarország fürdőkertészei egy külön csoportot alkotva jelenhessenek meg „virágdíszítéssel, növényekkel, fényképfelvételekkel, reprodukciókkal, rajzokkal és leírásokkal.”¹¹¹ Végül feltehetően nem kapott ennek megvalósítására engedélyt és kellő támogatást, holott ettől nemcsak a fürdőkertészek háttérbe kényszerített érdekeinek az érvényesítését, de az idegenforgalom fellendülését, a fürdőkertészetek, -kertek és -parkok

¹⁰⁰ 1904-ben minisztériumi kiadásban, „*Der Obst- und Gartenbau des Königreiches Ungarn*” zugleich *Katalog der ungarischen Aussteller* címmel jelent meg katalógus, melyben az állami fürdők és nyaralótelepek között már a fenyőházai üdülőkert nagytöltvényképe is megjelent. (Vö. *A Kert*, X, 1904. jún. 1., 359.)

¹⁰¹ Ezek közül a fürdőtelepek közül kertészzel vagy kiemelkedő díszparkkal rendelkezett ebben az időben például Tátralomnic (Tátranská Lomnica), Tátraszéplak (Tátranská Polianka), Tatra-Virágvölgy (a mai Tatarkova-próba közelében), Ótátrafüred (Starý Smokovec), Stubnya- vagy Túrőfürdő (Turčianske Teplice), Trencsénteplic (Trenčianske Teplice), Rajec (Rajec), Lucski (Lúčky), Csorbató (Štrbské Pleso), Lucsivna (Lučivna) stb. Koha (Egri) Ernő Károly az említett fürdőtelepeket személyesen is felkereste, melyre a *Kertészeti Lapok*ban közzétett publikációiban is többszöri utalás történik.

¹⁰² Az 1898-as fenyőházai természetközeli állapotokról, a hely botanikai értékeiről és egyre nagyobb turisztikai vonzerejéről, hírérol Borbás Vince számolt be. (Vö. BORBÁS Vince 1898.)

¹⁰³ KOHA Ernő 1910a, 47.

¹⁰⁴ *A Kert*, XVI, 1910. márc. 15., 195; XVI, 1910. ápr. 1., 229; XVI, 1910. ápr. 15., 262; XVI, 1910. máj. 1., 294; XVI, 1910. jún. 1., 359.

¹⁰⁵ *A Kert*, XVII, 1911. ápr. 1., 221; XVII, 1911. ápr. 15., 254; XVII, 1911. máj. 1., 288. A településen működött még uradalmi kertészként ebben az időben Staffen István. (Vö. *Kertészeti Lapok*, XXVI, 1911. febr., 105; XXV, 1912. ápr., 175.)

¹⁰⁶ *A Kert*, XVIII, 1912. jún. 1., 350; XVIII, 1912. jún. 15., 382; XVIII, 1912. júl. 1., 411; XVIII, 1912. júl. 15., 445; XVIII, 1912. aug. 1., 477; XVIII, 1912. aug. 15., 510; XVIII, 1912. szept. 1., 540; XIX, 1913. aug. 15., 510.

¹⁰⁷ *Kertészeti Lapok*, XXVI, 1911. jan., 44; XXVI, 1911. febr., 104.

¹⁰⁸ KOHA Ernő 1910a, 47.

¹⁰⁹ *A Kert*, XXVII, 1912. nov., 399.

¹¹⁰ 1909. okt. 27-én benyújtott csatlakozási kérelmét az 1910. jan. 26-án tartott ülésen fogadták el. Vö. *Kertészeti Lapok*, XXV, 1910. febr., 149. Tagdíjának 1910-es évre való befizetéséről lásd Uo., 1910. okt., 486.

¹¹¹ KOHA Ernő 1910a, 48.

szakmai elismerését is remélte. Keserű tapasztalatára utalhatott akkor, amikor így fogalmazott: „a lapunkban egymás után megjelenő szép eszmék és indítványok igen csekély százaléka éri el a megvalósulást. Könnyelmű nemtörődömséggel siklunk át rajta, s annyi nemes indítvány és gondolat csak a végtelenbe hangzik. – Nincs aki méltányolja, aki felkarolja, s önzetlenül adva tudását, értelmét s buzgó segítő kezét – az eszmét diadalra juttassa.”¹¹² Ennek ellenére, a fent említett egyesület tagjaként munkáját odaadóan végezte, sőt annak közlönyében – a lap állandó munkatársaként tekintett rá –¹¹³ más szaktársakat is tüzes hangnemben lelkesített: „Igen, dolgozni fogunk: szívünk minden nemesebb érzését, lelkünk minden erejét a kertészet szolgálatába ajánljuk. S ha ki-ki csak egy-egy követ tesz hozzá, az egyesből mégis fölemelkedik az épület: a magyar kertészet dicsősége. S ezért dolgozni szent kötelességünk mindnyájunknak” – írta.¹¹⁴

Buzgalmában, törekvésében ajánlotta fel ifj. Jelinek Ferenc nagyváradai műkertész kezdeményezése mentén¹¹⁵ a kezelése alatt álló fenyőházai fürdőtelep zöldfelületeit is egy országos rózsafajta-gyűjtemény, a sangerhauseni „rosarium” mintájára tervezett bemutatókert létesítésére,¹¹⁶ amely eddigi ismereteink szerint, érdeklődés hiányában szintén csak terv maradt a részéről. Mint ahogyan az általa propagált országos városi virágültetési mozgalom is,¹¹⁷ hiszen felívelő pályáját hamarosan, 1914 nyarán a Budapestre való költözése,¹¹⁸ valamint az első világháború törte ketté. Koha (Egri) Ernő Károly káplárként Przemysl ostrománál orosz fogságba esett, és Acsinszkba (Ачинск) vitték.

Przemysl eleste előtt Koha (Egri) Ernő Károly egy tábori levelezőlapot címezett feleségének Nagykőrösre, a Széchenyi-fürdőkertbe, amelyet egy repülőgépnél sikerült kihoznia a körülfélt Przemyslből. A szokatlan esetről annak köszönhetően van tudomásunk, hogy a levelet Koha tíz sorstársa is aláírta, s azt végül nem Göndör Erzsébet kapta meg, hanem tévedésből Marik Sámuel gyulai törvényszéki irodatiszthez kézbesítették, majd *Az Est* című lapban beszámoltak

róla.¹¹⁹ Innen tudjuk, hogy a feleség a két kisleány férje valamely szakmai-baráti kapcsolata révén vészelhette át a háborút a szépségéről híres nagykőrösi fürdőkertészetben.

Koha (Egri) Ernő Károly műkertészi tevékenysége Szegeden (1922–1924)

A szerencsi Zempléni Múzeum levelezőlap-gyűjteményének áttekintése során véletlenszerűen került elő az a képeslap, melyet Koha (Egri) Ernő Károly a postai bélyegző szerint 1918. júl. 18-án küldött Cserni János egykori siklósi könyvnyomda-tulajdonos feleségének Vizaknáról, azaz bátyja kertészetéből. A levél tartalmából kiderül, hogy Koha (Egri) Ernő Károly közel két évig volt fogságban Arapovo (Арапово) orosz településen a fent említett személylél: „Igen Tisztelt Nagysád! Kedves férjével voltam együtt majd két évig egy munkán Arapovón Oroszországban. Én a napokban hazaérkeztem, kérem e lap vétele után szíves válaszát, hogy bővebben írassak k[edves]. férjéről, ki bizalmas barátom volt. Kézcsókom küldve vagyok mély tisztelettel: Koha Ernő” – írta.¹²⁰

A vitézi címet kapott Koha (Egri) Ernő Károly 1918–1922 közötti tevékenységéről nem sikerült adatokat feltárni. Egy, a *Tükör*-ben megjelent cikkből tudjuk viszont, hogy 1922 elején még Marosvásárhelyen segített Lajos testvérével együtt bátyjának, Koha Róbert Orbánnak a városi kertészet elindításában. A közlemény ismeretlen szerzője utalást tesz arra is, hogy Ernő Károly Szeged város kertésze volt korábban, de ez a megjegyzés még a fenyőházai évekre, 1909 előttre utalhat.¹²¹ 1922 januárjában is feltehetően még Marosvásárhelyről intézte nyílt levelét a *Szegedi Napló* szerkesztőségéhez, amelyben kifejtette abbéli aggodalmát, hogy Szegeden kevés az értékes virágkertészet, „úgy botanikai, mint szépészeti szempontból nem találunk olyan növényvirág-tenyésztő telepeket, amelyek a modern kor követeléseinek megfelelnek.” Majd így folytatta: „Nem említve Budapestet, az ország kisebb városai mind előbb van-

¹¹² KOHA Ernő 1910c, 243.

¹¹³ Vö. *Kertészeti Lapok*, XXV, 1910, XII.

¹¹⁴ KOHA Ernő 1910b, 178.

¹¹⁵ *Kertészeti Lapok*, XXV, 1910. márc., 160–163.

¹¹⁶ KOHA Ernő 1910c. Vö. még *Köztelek*, XX, 1910. aug. 13., 1958; KÜMMERLE J. Béla 1910, 246; GOMBOCZ Endre 1936, 17.

¹¹⁷ „Kassa [Košice], Miskolc, Szeged, Eger, Arad stb. kisebb-nagyobb városunk már a főváros nyomán halad: fásít, díszít növényekkel, virággal. Olyan mindegyik, mint egy-egy virágoskert. Bármerre tekintünk, kedvesen mosolyog reánk innen is, onnan is a virág. ...Miért ne tehetné tehát akár minden város is, hogy virággal ékesítse, barátságosabbá, kedvesebbé tegye otthonát,

ablakait és erkélyeit. Reméljük, hogy a tavasz beálltával, mikor az első meleg napsugár éri a földet, szép hazánk minden városa virágdíszbe öltözik.” (KOHA Ernő 1911, 174–175; Vö. még *Köztelek*, XXI, 1911. márc. 22., 724.) 1913-ban Nagyszében városi virágdíszeit méltatta hasonló, önálló cikkben. (Vö. KOHA EGRI Ernő 1913.)

¹¹⁸ 1914-ben már Budapestről küldi be cikkeiket Egri néven *A Kert* szerkesztőségének. (Vö. EGRI Ernő 1914b; Uő 1914.)

¹¹⁹ *Az Est*, VI/32, 1915. febr. 1., 6.

¹²⁰ *Koha Ernő levele Cserni Jánoséhoz*, Vizakna, 1918. júl. 18. (ZM, lsz. 0111715.)

¹²¹ Vö. *Tükör*, X/15, 1922. ápr. 9., 2.

nak a virágkultusz terén, mint Szeged, holott néhány évvel ezelőtt kertészetben és a virágtermesztés terén vezetett az egész országban. Mindenekelőtt a nagytekintetű városi tanácsnak kellene jó példával elő járni, hozassa rendbe, és szerelje föl a mai igényeknek megfelelően a városi tartalék kertészetét, újítsa föl és alakítsa át a köztereket és sétányokat, amelyek már szegényletes állapotban vannak. Nem szabad visszariadni anyagi áldozatoktól, de nincs is helye a szűkmarkúskodásnak. Jó példával kell elő járni, hogy a példa ragadós legyen. Akkor az idén megint virágköntösben köszönti Szeged a boldogabb tavaszt, nem úgy, mint az előző években, s méltán érdemli ki azt a nevet, hogy virágos Szeged, a parkok városa.”¹²²

A „nagytekintetű városi tanács” ha nem is, de Koha (Egri) Ernő Károly 1922 őszétől már ismét azon ügyködött, hogy szeretett szülővárosában a „virágkultuszt” felélessze, és azt a századfordulóra jellemző szintre emelje. A Nádor utca 14. szám alá költözve, mindennemű kertészeti munkát, kert- és gyümölcsöstelepitést vállalt,¹²³ hamarosan azonban, 1924-ben Budapesten – fogságban szerzett betegsége következtében – meghalt.¹²⁴ A Przemysl védelmében részt vevő túlélők és a főváros hatóságai által az 1920-as évek második felében kezdeményezett, 1932-re felállított Przemysl- emlékmű (24. ábra) adománygyűjtésén így ő már nem vehetett részt, maga is az első világháború áldozatává vált.

Koha Róbert Orbán műkertészi tevékenysége Marosvásárhelyen (1922–1942)

Az impériumváltás zűrzavaros időszakára,¹²⁵ az 1920–1922 közötti esztendőket valamelyikére datálható a Koha család kertészkedő tagjainak Marosvásárhelyre érkezése, élén Koha Róbert Orbán műkertésszel, aki előbb városi főkertészként, majd nyugalmazását követően haláláig a város kertészeti főintézőjeként dolgozott.

Meghívásában feltehetően nem az 1920. szept. 11-én, fél év után lemondó román polgármester, Cornel Albu aradi ügyvéd játszhatott szerepet, ha-

nem a tisztségben őt követő szintén román Ioan Harşia. Utóbbiról tudjuk, hogy 1922 decemberéig irányította a várost, származása ellenére a helyi magyar közösség is üdvözölte kinevezését és tevékenységét, s a Monarchia idején mint egykori vármegyei hivatalnoknak, később pedig mint szenátornak, illetve a Szászföld helyzetét ismerő szászrégeni ügyvédnek rálátása lehetett a vizaknai megvalósításokra, sőt Koha feleségének családját, a Leich familiát is jól ismerhette.

Bár nevét az 1924-ben kiadott városi *Almanach* valamilyen okból még nem jegyzi,¹²⁶ Koha Róbert Orbán első említése a marosvásárhelyi városi kertészet élén eddigi ismereteinkkel ellentétben nem a helyi magyar közösségben nacionalista-soviniszta intézkedéseiről elhíresült móc Emil Dandea 1926-ig tartó polgármestersége idejére, 1923 áprilisára,¹²⁷ hanem bő egy évvel korábbra, 1922. márc. 15-re, azaz éppen az ún. Harşia-korszak végére datálható. Egy német nyelvű lap apróhirdetésének végén a „Koha Robert, städt. Obergärtner M.-Vásárhely – Targul-Murăş”, azaz Koha Róbert marosvásárhelyi városi főkertész szerepel.¹²⁸ Az 1922-ből származó további korai, magyar nyelvű marosvásárhelyi apróhirdetésekből ugyanő olcsó szőlőoltványokat,¹²⁹ virágot és konyhakerti palántákat¹³⁰ kínált eladásra.

A *Tükör* című „pártonkívüli politikai hetilap” az újjászervezett városi kertészetéről, a bukaresti [Bucureşti] udvar ajánlatát nem elfogadó, így Marosvásárhelyen alkalmazott új szakemberről s életének egy-egy részletéről is tudósított 1922 áprilisában: „A városi kertészet létezéséről eddig legfeljebb csak azok bírtak tudomással, akik az Erzsébet-ligeti kertészházat és a hozzá tartozó felszereléseket látták. Nem is csoda, hiszen a városi kertészet már évek óta semmiféle produktív munkát nem végzett, és létét egy-két melegágyon és néhány fej salátán kívül mi sem bizonyította. A volt városi kertész¹³¹ nem nagyon törte magát, hogy a látszatra rácaffoljon, a felügyelő és ellenőrző közegeknek pedig nem volt ínyökre a hivataloskodás. A városi urak is megunták végre ezt a gazdálkodást, új kertészt ültettek a régi helyé-

¹²² KOHA EGRI Ernő 1922, 4.

¹²³ *Szegedi Friss Újság*, XXIII/236, 1922. okt. 4., 3; XXIII/238, 1922. okt. 6., 4; XXIII/253, 1922. okt. 24., 3; XXIII/254, 1922. okt. 25., 5; XXIII/255, 1922. okt. 26., 4; XXIII/256, 1922. okt. 27., 4; XXIII/261, 1922. nov. 2., 4; XXIII/263, 1922. nov. 4., 3.

¹²⁴ Egy szegedi napilapban közzétett halálhír szerint „vitéz Koha Ernő v. állami műkertész” 1924 őszén hunyt el, családtagjai a budai farkasréti temetőben hantolták el. (Vö. *Szegedi Friss Újság*, XXV/238, 1924. okt. 5., 2.) Ugyanezt erősíti meg egy másik halálhír (*Kertészeti Lapok*, XXVIII, 1924. dec. 1., 15). Az elhalálozási anyakönyv szerint 1924. szept. 22-én májzsugorodás és elégtelenség végzett vele. Budapesti ideiglenes lakhelyként a II. kerületi Trombitás utca 20. szám szerepel a kivonatban. Digitális

másolatát Nagyné Tóth-Páll Zselyke bocsátotta rendelkezésemre.

¹²⁵ Ennek az időszaknak a marosvásárhelyi eseményeiről bővebben lásd FODOR János 2016. A marosvásárhelyi eseményeket Erdély vonatkozásában lásd még FODOR János 2018.

¹²⁶ Vö. GHILA, Iulius 1924.

¹²⁷ Sebestyén-Spielmann Mihály marosvásárhelyi történész-könyvtáros 1923. ápr. 1-jei adatot közölt a városi kertészet élén tevékenykedő Koha Róbert Orbánról. Mindeddig ez volt a legkorábbi adatunk. (Vö. SEBESTYÉN Mihály 2016, 366.)

¹²⁸ *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, XLIX, 1922. márc. 15., 5.

¹²⁹ *Tükör*, X/13, 1922. márc. 26., 3.

¹³⁰ *Tükör*, X/18, 1922. ápr. 30., 4.

¹³¹ Egyelőre nem sikerült azonosítani a személyt.

be, és elhatározták az egész városi kertészet reorganizálását. Az Erzsébet-ligeti telepen máris látható az újítás hatása, a kertészet telve van szebbnél-szebb ültetvényekkel, a gázgyár mögötti területeken pedig konyhakertészet indult meg... A napokban kezdik meg a város elhanyagolt parkjainak tatarozását és újraültetését, mely munkálatok eddig azért késtek, mert a még télen megrendelt francia magvak nem érkeztek meg. A parkok körül padok lesznek elhelyezve, úgy, hogy ezáltal a város egész külszíne hatalmas lendülettel halad a gondozott városok tökéletes organizációja felé. A város ezen fellendítő munkáját az új főkertész, Koha Róbert végzi, aki ezelőtt Vizaknán volt 20 évig állami főkertész, és aki Erdély-szerte ismert szaktekinetly. Segítőtársai két öccse, akik közül az egyik Szeged város kertésze volt. Kohát egyébként a bukaresti udvar is meghívta kertészének, de ő jelenlegi állásával az udvari kenyeret nem akarja fecsérelni. A gyulafehérvári koronázási tér parkírozása is az ő dolga lesz, az erre vonatkozó tárgyalásokban már részt is vett, és a terveket most dolgozza ki.¹³² A városi kertészet az ő rövid vezetése következtében most havonként többet produkál, mint elődje alatt egész éven keresztül. A kertészethez tartozó összes munkálatok (ács- és asztalosmunkák, virágcserepek készítése, stb.) házi kezelésben tartatnak, és ezzel is tetemes összeget takarít meg a város...¹³³

Koha Róbert Orbán az ismeretlen cikkíró szerint mintegy húsz éven át, azaz 1902-től 1922-ig tevékenykedett Vizaknán, de az általa felsorolt korai marosvásárhelyi megvalósítások és egyéb utalások – „máris látható az újítás hatása”, „még télen megrendelt”, „a városi kertészet az ő rövid vezetése következtében most havonként többet produkál, mint elődje alatt”, stb. – alapján valószínűsíthető, hogy már 1920-tól vagy 1921-től a kertészet élén

volt. Ugyancsak 1922 tavaszáról ismerünk egy apróhirdetést, melyben Koha Róbert Orbán főkertész a városi kertészetben kapható virág- és konyhakerti palántákra hívta fel az érdeklődők figyelmét.¹³⁴ Ez is csak úgy volt lehetséges, ha a kertészet Koha általi üzemeltetése, újraindítása már legalább 1921 őszén elkezdődött. A fent idézett cikk ugyanakkor egy másik fontos utalást is tesz, mégpedig arra vonatkozóan, hogy Koha Róbert Orbánnal mindkét öccse, Ernő Károly¹³⁵ és Lajos is a Maros parti városba érkeztek.

Ugyancsak a *Tükör* című helyi hetilap munkatársa a „városi kertészet fejlődése”-ként értékelte 1922. okt. 29-i számában Koha Róbert Orbán látványos munkái közül az egyre szaporodó virágos közterek mellett a Főtérre tervezett virágárusító pavilont: „Az új főkertész legfőbb gondját képezi a városi kertészet fellendítése, amiben megbecsülhetetlen segítségére van a városi tanács, főként pedig Maetz Ervin városi főmérnök. Az ő agilitásának tudható be, hogy a tanács egy vagon virágnak Németországból leendő megrendelését határozta el oly célból, hogy azok egy részét a kertészet céljaira felhasználja, a többit pedig eladásra bocsássa. A virágok a héten meg is érkeztek, szebbnél-szebb itt meg nem termő növények, melyeknek jó hasznát fogja látni e város közönsége télen, bálók, hangversenyek és más összejövetelek alkalmával. Az eladásra szánt virágok céljaira a Főtéren a Bem- és Kossuth-szobrok között egy építészeti szempontokból is jelentős pavilon építését helyezték folyamatba. Az építési munkálatok a legrövidebb időn belül befejezést nyernek, és az új épület, rendeltetésének megfelelően, a virágok kiállítására fog szolgálni. Állandó raktáron lesznek itt a különböző délszaki és évelő növények, a többi virágok pedig a jelenlegi forgalmi árnál lényegesen olcsóbbak lesznek az új pavilonban kaphatók. Ezek fölött pedig ez

¹³² Az 1922. okt. 15-i koronázás a „Nagy Egyesülés”, így Erdély Romániához való csatolásának ünnepélyes lezárása is volt egyben, melyen I. Ferdinánd és felesége, Mária jelképesen megerősítették hatalmukat uralkodóként a Román Királyság élén. Az ünnepségre Gyulafehérváron került sor, melyre a város a közterek, parkok rendbetételével is készült. Koha Róbert Orbán szerepe mindebben ezidáig ismeretlen volt számunkra. A cikkíró szerint az ún. koronázási tér parkosításához tervekkel járult hozzá. Tudjuk ugyanakkor, hogy az ünnepségek előtt, augusztusban a királyné Marosvásárhelyen is rövid látogatást tett. Ekkor „nagyon megtetszett a királynénak a városház előcsarnokában felállított délszakinövény-díszítés és a város virágcsokra, melyet Koha Róbert városi főkertész készített.” (*Tükör*, X/32, 1922. aug. 6., 3.)

¹³³ *Tükör*, X/15, 1922. ápr. 9., 2.

¹³⁴ *Tükör*, X/18, 1922. ápr. 30., 4.

¹³⁵ Bár más-más településen fejtették ki tevékenységüket, a feltárt forrásokból mégis úgy tűnik, végig követték egymás munkásságát, ismerték egymás eredményeit, s feltehetően nemcsak levélben tartották a kapcsolatot, de időnként meg is látogatták

egymást, a látottakra, a testvér által fenntartott kertészetek eredményeire nem egyszer írásaikban is kitértek Koháék. Koha (Egri) Ernő Károly a bátyja vizaknai tevékenységére utalva írta például egy helyütt: „Ott van ...Vizakna sósgyógyfürdő. Aki 3-4 év előtt látta, s alkalma van most megtekinteni, nem ismer reá. Művészi készség és szaktudás látszik kertészetének minden részletén – s valóságos paradicsomi szépsége messze földről odacsalja az idegent.” (KOHA Ernő 1910a, 48.) Koháék minden bizonnyal tapasztalataikat is gyakran kicserélték, a jelen tanulmányban bemutatott fürdő- illetve városi kertek és kertészetek létesülésének, növénykínálatának, természetstechnológiájának alakulásában különböző kölcsönhatásokkal kell számolnunk tehát. Ugyanakkor gyakorlati és elméleti ismereteiket is átadhatták egymásnak. Erre utal például Koha Róbertnek az egresről szóló cikkében az Eger környéki népi névváltozatokra (*büszke, pöszméte, köszméte, csipkeshölő, agras, agress*) való kitérés, amelyről a városban megfordult Ernő testvérétől vagy annak egri származású menyaszonyától és későbbi feleségétől, Göndör Erzsébettől szerezhetett tudomást. (KOHA Róbert 1907, 228.)

az új épület külső elrendezésével, pompás virágdíszével a Főtér nivóját is nagymértékben emelni fogja” – írták.¹³⁶ 1923 kora tavaszán a tervezett virágbolt még nem állt készen, ezért Koha Róbert Orbán – korabeli bevett szokás szerint – boltok kirakatában (a Székely- és Réti-féle főtéri üzletek üvegei mögé) állította ki „gyönyörű, színpompás virágait”.¹³⁷ Végül a Maetz által tervezett „városi virágcsarnok” áprilisra elkészült már annyira, hogy – bár még vakolásra várt – a városi kertészet berendezhette azt aktuális árukínálatával.¹³⁸ A korai, 1922-es eredmények sorából említhető még a Koha Róbert Orbán által parkosított Bányai-féle vendéglő kerthelyisége, ahol nyáron a helyi tanács 2000 fő befogadására képes nyári mozgósínházat állított fel.¹³⁹

Érdekes, hogy ugyanebben az évben már a kertészet önállósodásának, privatizációjának gondolata is felmerült a városvezetők részéről. „A kertészet eddig a városnak évenként kb. egynegyed milliójába került, amivel szemben közvetlenül semmiféle bevételt nem tudott produkálni. A város területén lévő 20 000 fának nyesése, gondozása és a kertész-telep üzemi kiadásaival szemben a bevétel semmit sem jelentett. Éppen ezért teszi a tanács megfontolás tárgyává, hogy ezt a negyedmilliósi kiadást milyen körülmények között lehetne kiküszöbölni a háztartásából. Ezt oly módon véli elérhetőnek, hogy a kertészetet önálló vezetés alá akarja helyezni, teljesen különálló üzemmé átalakítani, mely amellet, hogy a város lakóinak szükséges virágokat és egyéb növényeket olcsó áron tudná adni, a város parkjait és virágos helyeit kellőképpen ellátná” – összegezte az ide vonatkozó főbb meglátásokat egy helyi lap újságírója.¹⁴⁰ A helyzetet csak súlyosbította, hogy Koha Róbert Orbán a város erejét és költségvetését meghaladó, ezért nagyrészt csak elképzelés szintjén megvalósult tervekkel állt elő. Az Erzsébet-ligetbe kijelölt sporttelepnek pompás szökőkutat, a pesti Park Club mintájára sziklagrottákat, vízeséseket, tavacszkákat,¹⁴¹ majd a helyi Iparmúzeumba novemberre egy nagyszabású virágkertészeti és kertgazdasági, oktató célú kiállítást tervezett, Harşia polgármester elnöklétével, Mária királyné védnökségével.¹⁴² Végül is eddigi ismereteink szerint a ligeti tervekben semmi nem valósulhatott meg, s az Iparmúzeum igazgatósága is a téli időszakban inkább egy helyi rendőrhivatalnok,

Parizek Ferenc amatőr képzőművészeti alkotásaiból rendezett időszakos tárlatot,¹⁴³ majd „a székelyföldi kiváló ipari és művészeti cikkeiből” nyitott meg egy állandónak szánt kiállítást,¹⁴⁴ decemberben pedig karácsonyi mintavásárt.¹⁴⁵ De még ez sem szegte az „ambíciózus”, „agilis” főkertész kedvét, s következő év, 1923 tavaszán már a Főtér Szentgyörgy utcai¹⁴⁶ felének parkosításával lepte meg a város polgárságát, akik addig a teret amolyan szemétdombként használták.¹⁴⁷

Emil Dandea polgármesterségének kezdetén, 1923 májusában a kormány a város éves költségvetését nem hagyta jóvá, a kertészet céljaira eloirányozott 250 000 lejből pedig egy „sérelnes és oktalan” intézkedés mentén csupán 21 000 lejt engedélyezett, ami a főkertésznek mint kinevezett, nyugdíjogosult tisztviselőnek a fizetését sem fedezte.¹⁴⁸ Mindez jócskán ellehetetlenítette Koha Róbert Orbán és a városi kertészet további zavartalan működését, holott az impériumváltás miatt sokáig szunnyadó városrendezés kérdése még mindig megoldásra várt. A városvezetés – saját érdekeit szem előtt tartva – kezdetben még igyekezett különböző kezdeményezések révén segíteni és fenntartani a kertészetet, így például „Virágos Marosvásárhely” címmel a lakók segítségét kérte 1925-ben arra vonatkozóan, hogy legalább a házuk előtti járdaszegélyek rendbetételével, beültetésével járuljanak hozzá a városépítési munkálatokhoz. Egy helyi – 2966-924. számú – szabályrendelettel próbálták rögzíteni és kötelezővé is tenni mindezt, miközben tudatában voltak ők maguk is annak, hogy a hatóságnak, azaz a helyi rendőrségnek éberebben kellett volna ügyelni, hogy a sok fáradtsággal gondozott, ápolt utcai virágágyak fokozottabb védelemben részesüljenek. Nem volt ritka ugyanis még ekkoriban Marosvásárhely utcáin, hogy „áthajtott szarvasmarhák, ...kieresztett tyúkok, libák, malacok” okoztak tetemes károkat a magán- és közterekben,¹⁴⁹ és a hírlapírók, szerkesztők ki is fejezték abbéli aggodalmukat, hogy az utcák „elhagyatottságukban, takarítatlanságukban egy balkáni város piszkos útjaira emlékeztetnek, éles kontrasztot nyújtva a régebben első helyen álló székely főváros gondozott utcáinak” – utalva itt Bernády György első polgármesterségének idejére és Marosvásárhely polgári fejlődésének virágkorára, a 20. század legelejére.¹⁵⁰

¹³⁶ *Tükör*, XI/44, 1922. okt. 29., 2. Erről lásd még korábban *Tükör*, X/15, 1922. ápr. 9., 2; illetve SEBESTYÉN Mihály 2016, 366.

¹³⁷ *Tükör*, XI/6, 1923. febr. 11., 3.

¹³⁸ *Tükör*, XI/13, 1923. ápr. 1., 4.

¹³⁹ *Tükör*, X/24, 1922. jún. 11., 2.

¹⁴⁰ *Tükör*, XI/44, 1922. okt. 29., 2.

¹⁴¹ *Tükör*, XI/24, 1922. jún. 11., 2–3.

¹⁴² *Tükör*, X/32, 1922. aug. 6., 3.

¹⁴³ *Tükör*, XI/45, 1922. nov. 5., 3.

¹⁴⁴ Uo., 4.

¹⁴⁵ *Tükör*, XI/53, 1922. dec. 31., 4.

¹⁴⁶ Ma Forradalom utca (strada Revoluţiei).

¹⁴⁷ *Tükör*, XI/13, 1923. ápr. 1., 3.

¹⁴⁸ *Tükör*, XI/18, 1923. máj. 6., 2.

¹⁴⁹ *Tükör*, XIII/14, 1925. ápr. 5., 2.

¹⁵⁰ *Tükör*, XII/18, 1924. máj. 4., 1.

Koha Róbert Orbán igyekezett az akadályokat leküzdni, a felmerülő problémákra megoldást találni. 1924-ben fásította a Főteret az állomással összekötő elhanyagolt utat és a vasút vonalának mentét,¹⁵¹ parkosította a korábban burgonyaföldként hasznosított egyik Szondy György utcai közterületet,¹⁵² rendezte a Főtér közelében kukoricaföldként éktelenkedő területet, a városháza melletti Albina bank környezetét. Ott egy ekkoriban még csak nagyvárosokra jellemző, szokatlan újdonságot, játszóteret is kialakított.¹⁵³ 1925-ben a városi kertészetnek helyet biztosító Erzsébet-liget rendezésébe fogott, az elhanyagolt sétányait „meglepő széppé” tette.¹⁵⁴ Találón fogalmazott a helyi hírlapíró e kezdeményezések láttán: „A virágairól híres marosvásárhelyi terek- és utcákra megint rácsókolta a tavasz az istenmosolygását, a szebbnél-szebb virágzónyegeket. Jólesik a szemnek végigtekinteni ezen a szépséges pompán, ami talán minden pompák között a legkevesebbe kerül a világon, és mégis a legpazarabb, legbájosabb és legelandalítóbb. Minden más páváskodásnál gyönyörűbb dísz a virág szobának, háznak, udvarnak, térnek, utcának. A Koha főkertész úr művésze egy kis európai hangulatot varázsol ez egyebekben mindenben balkáni tempót követő szomorú sivárságba.”¹⁵⁵ Koha Róbert Orbán lokális népszerűségét, megbecsültségét jelzi számunkra az itt idézett újságcikk mellett az is, hogy a Magyar Iparos Egyesület titkára, dr. Horváth János is elismerően nyilatkozott személyéről.¹⁵⁶ A városi kertészet fejlődésében a valódi változást azonban csak az újabb Bernády-korszak hozhatta el.

Dr. Bernády György első ízben 1902 és 1913 között volt polgármestere Marosvásárhelynek, majd néhány évnyi főispáni tisztség után, Emil Dandea követően, 1926 és 1929 között újra polgármesternek választották. Pályafutása alatt elsősorban a városrendezésben következtek be korszerűsítések.¹⁵⁷ A város újratérképezése, a telekkönyvek rendezése, a csatornázás, a Maros szabályozása, az utcák és terek nyitása, burkolása, a közvilágítás bevezetése, a jelentősebb középületek felépítése mellett a parkosítási kezdeményezések, a sétányok és parkok építésének nagy része, de a somostetői park rendezése s egyáltalán magának

a városi kertészetnek mint intézménynek a létrehozása,¹⁵⁸ a természető létesítmények megépítése is a nevéhez köthető. Ebben az időszakban ültették be a sétányok szegélyeit és parkosítottak a legintenzívebben a 20. században Marosvásárhelyen.¹⁵⁹ A város, a „feneketlen sártenger”¹⁶⁰ rendezetté tételére óriási összegeket irányozott elő Bernády, terveit kortársai, köztisztviselők és városlakók közül többen gyanakvással, értetlenkedéssel kísérték. Ellenlábasai főként azt sérelmezték, hogy a polgármester és az általa vezetett hivatal minden nagyobb fejlesztés, beruházás, építkezés munkálatait nem a helyi cégeknek, vállalkozóknak adta ki, hanem ún. idegeneknek.

Második polgármestersége idején egy dologban biztosan megegyezett Bernády és a beosztottjának számító újdonsült városi főkertész, Koha Róbert Orbán ízlése: mindketten már egészen korán, a század elejétől megismertek és szimpatizáltak a „modern stíl” megnevezéssel is emlegetett,¹⁶¹ Bécsből a századfordulóra Erdélybe is fokozatosan begyűrűző, majd népszerűvé váló szecessziós stílussal és annak képviselőivel, különösen pedig a népművészetből is merítő, ún. magyar, avagy magyaros szecessziós¹⁶² irányzattal.

Első marosvásárhelyi polgármesterségének idején, a Bernády által felkért budapesti tervezők a város főterén és közvetlen környékén olyan épülegyüttest terveztek és valósítottak meg, mely méltán vált a Lechner Ödön által elindított mozgalom, a magyaros szecesszió kiemelkedő iskolapéldájává: 1905–1907 között elkészült a Közigazgatási Palota, 1908–1909 között a Református Kollégium új főépülete, 1911–1913 között felépült a Kultúrpalota, emellett több tucat más kisebb szecessziós középület, bérház és villa.¹⁶³

Koha Róbert Orbán ezzel egyidőben, még Vízaknán találkozott az irányzattal: a század elején megépült melegfürdő és az ahhoz kapcsolódó nagyvendéglő is szecessziós stílusjegyeket viselt magán,¹⁶⁴ sőt a vizaknai parkrészteket bemutató-népszerűsítő egyik helyi kiadású korabeli levelezőlapon is szecessziós keretezés jelent meg.¹⁶⁵ Mint azt a *Modern stíl a kertészetben* című, 1908-as cikkében az ízlés- és stílusbeli változásokra, divatokra egyébként is könnyen

¹⁵¹ *Tükör*, XII/20, 1924. máj. 18., 3.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ *Tükör*, XII/18, 1924. máj. 4., 1–2.

¹⁵⁴ *Hétféli Napló*, II/18, 1925. máj. 4., 2.

¹⁵⁵ *Tükör*, XIII/22, 1925. máj. 31., 3.

¹⁵⁶ *Hétféli Napló*, II/18, 1925. máj. 4., 3.

¹⁵⁷ Életéről és munkásságáról több ismeretterjesztő kötet is napvilágot látott. Tudományos igényű készült Bernády-monográfiaként lásd PÁL-ANTAL Sándor 2015. Bernády György helyi mítoszáról és kultuszáról bővebben lásd GYÖRGY V. Imola 2018.

¹⁵⁸ Vö. *Székely Lapok*, XLII/23, 1902. márc. 20., 3; *Székely Lapok*, XLII/44, 1912. márc. 23., 1. Az adatokat és a cikkek rendel-

kezésére bocsátását dr. György Veress Imola néprajzkutatónak köszönöm!

¹⁵⁹ MAROSI Barna 2018, 22.

¹⁶⁰ Uo., 14.

¹⁶¹ A szecessziós stílus angoloknál meghonosodott *modern style* (modern stílus) kifejezéséből.

¹⁶² A stílus magyar irányzatáról bővebben lásd FUCSKÁR Ágnes – FUCSKÁR József Attila 2021.

¹⁶³ A marosvásárhelyi szecesszióról bővebben lásd KERESZTES Gyula 2000.

¹⁶⁴ Vö. a korabeli fényképekkel. (Például ZM, lsz. 0111703.)

¹⁶⁵ Vö. OSZK, *KLI*Gj, V 1.223.

és gyorsan reagáló¹⁶⁶ Koha Róbert Orbán maga írta: „Némi kis büszkeséget tulajdoníthatunk magunknak mi, kertészkedők, hogy részt veszünk a magyar motívumok fejlesztésében. Kötelességünk kívánni, hogy a magyar nép művészetéből alkotott motívumok olyan stíllé fejlődjenek, mint annak idején volt a renaissance, barocc, rococco stb. stílek. Nagynevű művészeink sokat fáradsnak azon, hogy a magyar motívumokat általános, közkedveltté avassák. Nehéz feladat; ebben a korszakban, amikor egyik újabb stíl a másikat követi, oly gyorsan, hogy félfejlődésben már eltűnik az egyik, s követi a másik. ...Úgy, ahogy minden tárgyon változtat a modern stíl, úgy bevehetjük a kertészetbe is.”¹⁶⁷ (27. ábra.)

Koha Róbert Orbán különös gondot fordított a Bernády-korszakban emelt szecessziós középületek környezetének stílushű rendezésére.¹⁶⁸ Már Marosvásárhelyre kerültének korai szakaszában igyekezett minden évszakban széppé varázsolni a rendelkezésére álló területeket. „A városház előtti virággrupp olyan pompás, szemet gyönyörködtető látványt nyújt, hogy akinek legsürgősebb is a dolga, nem tudja megállani, hogy ha egy pillanatra is, ne csodálja meg ezt a kertészeti költeményt. Ha a többi virággrupp is így fog kinézni a főtéren, a sétáló közönség bizonyára nagyon hálás lesz Koha Róbert főkertész iránt, aki ezt a remek és művészi virágkiállítást avatott kézzel rendezte” – írták egy helyi lapban 1922 májusában.¹⁶⁹ 1922 októberében meg a következőképpen méltatták az új főkertész munkáját: „itt tartózkodása óta napról-napra újabb és újabb virágparkok létesülnek a város különböző helyein. A tanácsháza és a kultúrpalota előtti tereken gyönyörű és sok ízléssel elrendezett csoportok kellemes hatást gyakorolnak, különösen az idegenre, de amelyek a város szépségügyi relációiban is nagy fontosságú helyet foglalnak el.”¹⁷⁰ 1926-ban – már Bernády polgármestersége idején – a *Színház és Társaság* című folyóiratban a következőket olvashatjuk Koha Róbert Orbánról: „Marosvásárhely virágkertészete, amely a színházi s bális szezon elején ismét hatalmas nekilendüléssel indul útnak, rég bizonyosságot tett arról, hogy a legelső külföldi export kertészetekkel is képes felvenni a versenyt. Így Marosvásárhely egyet-

len virágszálat sem importált azóta, amióta Öllerer János műkertészete,¹⁷¹ valamint a vele legalábbis egyenrangú és Koha Róbert főkertész vezetése alatt álló városi műkertészet áll fenn. Úgy Koha Róbert városi főkertész, valamint Öllerer János a maguk nemében elsőrangú szakemberek, akik messze földön tették híressé Marosvásárhely virágkertészét. Kertészeteikbe betévedő idegennek még a legzordabb télvíz idején is az Ezeregyéjszaka bűbajos meséinek illatos, színes kerete tűnik szeméi elé, és az üvegházak és télikertek elragadó látványt nyújtanak.”¹⁷² Utóbbi cikknek egy alapvetően társasági-színházi életéről szóló lapban való megjelenése azért sem furcsa, mert tudjuk, hogy Koha Róbert Orbán a „színházi közönség előtt” is több alkalommal tűnt fel ízléses virágsokraival.¹⁷³ Bernády második polgármesterségének idején a város főkertészeként tehát nemcsak szecessziós virágágyaival, hanem virágkötészeti alkotásaival, virágokkal díszített termeivel és pompás hintóival (25. ábra) is sikerült a városlakók figyelmét felkeltenie.

1929 késő nyarától, Bernády második mandátumának befejeztével a városi kertészet működését egy újabb – Adrian Popescu vezette – tanács teljesen átszervezte, megtakarítás reményében¹⁷⁴ bérbe adták azt Koha Róbert Orbánnak.¹⁷⁵ A két másik, ismeretlen ajánlattevő közül Kohának úgy sikerült elnyernie a létesítmény további működtetésének jogát, hogy közben ajánlattételében vállalta évi 500 000 lejért cserébe, hogy saját forrásai, emberei bevonásával beülteti, fenntartja, gondozza mindazokat a parkokat, amelyeket az elmúlt években is kezelt, továbbá rendben tartja a fasorokat, és megjavíttatja a pálmaházat, a virágházakat (26. ábra). Emellett újabb parkok létrehozására is kötelezték, a város által adott tervek alapján.¹⁷⁶

Koha Róbert Orbán mint nyugalmazott főkertésznek a várostól bérbe vett kertészetből származó kevés, fokozatosan megcsappanó juttatása nem bizonyult elegendőnek a vállalkozás hosszú távú fenntartásához, menthetetlenül haladni kezdett a megszűnés felé. Hasonlóan Marosvásárhelyre kerülésének kezdeti éveikhez, amikor villák és házikertek

¹⁶⁶ Vö. például: „Gyakran mondjuk valamely virágra, hogy ez divatos virág, igen, ezt joggal is mondjuk. Tekintsünk vissza egy-két évtizedre, és mindjárt tapasztalni fogjuk, hogy egyik vagy másik fajvirág válik általánosan közkedveltté.” (KOHÁ Róbert 1908a, 170.)

¹⁶⁷ KOHA Róbert 1908, 106.

¹⁶⁸ Vö. még NAGY Zsolt 2021, 109–114. A hivatkozott tanulmány kéziratának szakmai véleményezését, lektorálását ismételtelen köszönöm Dr. Pál-Antal Sándor akadémikus-történész úrnak!

¹⁶⁹ *Tükör*, X/21, 1922. máj. 21., 3.

¹⁷⁰ *Tükör*, X/44, 1922. okt. 29., 2.

¹⁷¹ Lásd erről bővebben NAGY Zsolt 2021a; Uő 2021b.

¹⁷² *Színház és Társaság*, X/17, 1926. nov. 21., 28.

¹⁷³ *Hétféli Napló*, IV/48, 1927. nov. 28., 3. Feltehetően a csokrokhoz és egyéb virágkötészeti munkákhoz, csomagoláshoz rendelt Bécsből még 1929 márciusában is különböző kiegészítőket, szalagokat, vásznakat. (KCsL, *Számla*, 1929.)

¹⁷⁴ A városnak évente „több százezer lejes áldozatába került” parkjainak, tereinek díszítése, míg az összes szükséges kiadások a „millió lejt is meghaladták”. (*A Ma*, V/84, 1929. aug. 18., 2.)

¹⁷⁵ SEBESTYÉN Mihály – DIAMANTSTEIN György 2022, 360.

¹⁷⁶ *Az Ellenzék*, XVII/97, 1929. aug. 17., 2.

„terv és költségvetés szerinti” parkosítását, valamint balkonok és sírok virágokkal való beültetését,¹⁷⁷ báltermek, mulatóhelyek díszítését, csokrok és koszorúk készítését, s „általában minden, a kertészet körébe érő munkálatokat” „mérsékelt díjazás mellett” volt kénytelen elvállalni.¹⁷⁸ 1929-től Koha Róbert Orbán a bérbé vett, „teljesen átalakított”¹⁷⁹ városi kertészet vezetése és a Teleki utca 159. szám alatt lévő faiskola fenntartása mellett ismét alkalmi munkákkal és a növények kis tételben való értékesítésével igyekezett az ürről családi kasszákat újból és újból feltölteni. „Van szerencsém tisztelettel értesíteni a n[agyérdemű] közönséget, hogy az Erzsébet-ligeti városi kertészetet bérbe tartom. Újonnan átalakítva, megnagyobbított üzemmellel és kibővített növényújdonságokkal állók a n[agy]é[rdemű] közönség rendelkezésére” – írta hirdetésében.¹⁸⁰ 1929–1931-ben csokrokat, virágkosarakat, koszorúkat készített, pénzért növényeket teleltetett át az üvegházakban, ágyások, sírok virágokkal való beültetésére vállalkozott, „salviát”, „pelargoniát”, szönyegnövényeket, Margit-szegfűt,¹⁸¹ őszirózsát, ciklameneket, pálmákat, „phylo dendronokat”, fikuszokat, különböző évelőket, gyümölcsöt, magas-, bokor- és futórózsákat, évelő növényeket,

díszbokrokat, fenyőféléket, szobanövényeket, spárgagyökereket, földiepret, „kánna-, gladiolus- és dáhliagumókat”, holland tulipán- és jácinthagymákat, virágföldet, portrágyát kínált a helyieknek eladásra, de parkosításra, kertátalakításra, kiültetési tervek készítésére, gyümölcsfa-telepítésre, balkonok beültetésére, bálók, esküvők és bankettek teremdíszítésére vonatkozó hirdetései is olvashatóak a korabeli lapokban.¹⁸² A folyamatos reklámozásra és megjelenésre ebben az időszakban kiemelt figyelmet szentelt, ami feltehetően újabb jelentős összegeket vont el a családtól. E hirdetések mentén bízhatta meg 1930-ban a helyi minorita kolostor akkori házfőnöke Koha Róbert Orbánt a templom és a rendház körüli tér rendezésével, amelyért a *Historia Domus* szerint „2000 leit kapott”, majd a bejegyzők azt írták: „Jövőre magunk fogjuk beültetni. Kevesebbe fog kerülni.”¹⁸³

A magánkézbe jutott, de a városi tanács ellenőrzése alatt álló virágkertészet ügyét Koha Róbert Orbán szakmai elismerései, sikerei sem tudták kellőképpen előmozdítani. 1931-ben a fent is említett Öllerer János műkertésszel és Német Sándor helyi művirágkészítővel együtt a marosvásárhelyi mezőgazdasági,

¹⁷⁷ *Tükör*, X/18, 1922. ápr. 30., 4.

¹⁷⁸ *Tükör*, XI/10, 1923. márc. 11., 3.

¹⁷⁹ *Maros*, IV/92, 1930. ápr. 23., 2; *Híradó*, XVI/14, 1930. ápr. 25., 2; *Maros*, IV/93, 1930. ápr. 25., 2; IV/97, 1930. ápr. 30., 4; IV/99, 1930. máj. 3., 4; IV/102, 1930. máj. 7., 1; IV/105, 1930. máj. 10., 4; IV/107, 1930. máj. 14., 4; *Híradó*, XVI/17, 1930. máj. 15., 2; *Maros*, IV/110, 1930. máj. 17., 3; IV/113, 1930. máj. 21., 4; IV/119, 1930. máj. 28., 2; *Híradó*, XVI/19, 1930. máj. 30., 2; *Maros*, IV/125, 1930. jún. 5., 4; IV/131, 1930. jún. 11., 4; *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2.

¹⁸⁰ *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2.

¹⁸¹ E dísznövényről Koha Róbert Orbán testvére 1911-ben részletes leírást közölt *A Kert* hasábjain. (Vö. KOHA EGRI Ernő 1911.)

¹⁸² *Maros*, III/207, 1929. szept. 12., 3; III/208, 1929. szept. 13., 3; III/209, 1929. szept. 14.; III/213, 1929. szept. 19., 2; III/215, 1929. szept. 21., 4; III/217, 1929. szept. 24., 4; III/223, 1929. okt. 1., 2; III/226, 1929. okt. 4., 2; III/227, 1929. okt. 5., 1; III/228, 1929. okt. 6., 4; III/230, 1929. okt. 9., 1; III/236, 1929. okt. 16., 4; *A Ma*, V/114, 1929. okt. 27., 2; *Híradó*, XVI/7, 1930. febr. 27., 2; XVI/8, 1930. márc. 6., 2; XVI/9, 1930. márc. 13., 1–2; *Az Ellenzék*, XVIII/32, 1930. márc. 15., 2; XVIII/33, 1930. márc. 18., 2; XVIII/34, 1930. márc. 20., 2; *A Ma*, VI/33, 1930. márc. 20., 3; *Híradó*, XVI/10, 1930. márc. 21., 2; XVI/14, 1930. ápr. 25., 2; *Az Ellenzék*, XVIII/36, 1930. márc. 27., 2.; *A Ma*, VI/36, 1930. márc. 30., 3; VI/38, 1930. ápr. 3., 3; *Maros*, IV/76, 1930. ápr. 3., 2; *Híradó*, VI/39, 1930. ápr. 6., 3; *Maros*, IV/79, 1930. ápr. 6., 2; IV/92, 1930. ápr. 23., 2; *Híradó*, XVI/14, 1930. ápr. 25., 2; *Maros*, IV/93, 1930. ápr. 25., 2; IV/97, 1930. ápr. 30., 4; IV/99, 1930. máj. 3., 4; IV/102, 1930. máj. 7., 1; IV/105, 1930. máj. 10., 4; IV/107, 1930. máj. 14., 4; *Híradó*, XVI/17, 1930. máj. 15., 2; *Maros*, IV/110, 1930. máj. 17., 3; IV/113, 1930. máj. 21., 4; IV/119,

1930. máj. 28., 2; *Híradó*, XVI/19, 1930. máj. 30., 2; *Maros*, IV/125, 1930. jún. 5., 4; IV/131, 1930. jún. 11., 4; *A Ma*, VI/119, 1930. okt. 14., 2; VI/120, 1930. okt. 16., 3; VI/121, 1930. okt. 19., 3; VI/122, 1930. okt. 21., 3; VI/124, 1930. okt. 26., 3; VI/125, 1930. okt. 28., 3; VI/126, 1930. okt. 30., 3; VI/127, 1930. nov. 2., 3; VI/128, 1930. nov. 4., 3; VI/129, 1930. nov. 6., 3; VI/130, 1930. nov. 9., 3; VI/131, 1930. nov. 11., 3; VI/132, 1930. nov. 13., 2–3; VI/133, 1930. nov. 16., 2–3; VI/134, 1930. nov. 18., 3; VII/37, 1931. márc. 29., 2; VII/38, 1931. márc. 31., 3; VII/39, 1931. ápr. 2., 3; VII/40, 1931. ápr. 5., 2–3; VII/41, 1931. ápr. 9., 3; VII/42, 1931. ápr. 12., 3; *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2; *A Ma*, VII/43, 1931. ápr. 16., 2–3; VII/45, 1931. ápr. 21., 3; VII/46, 1931. ápr. 23., 3; VII/47, 1931. ápr. 26., 3; VII/48, 1931. ápr. 28., 3; VII/49, 1931. ápr. 30., 2–3; VII/50, 1931. máj. 3., 3; VII/51, 1931. máj. 5., 3; VII/52, 1931. máj. 7., 3; VII/53, 1931. máj. 10., 3; VII/54, 1931. máj. 14., 2–3; VII/57, 1931. máj. 20., 2; VII/57, 1931. máj. 20., 2; VII/58, 1931. máj. 24., 2; VII/60, 1931. máj. 29., 2; VII/61, 1931. máj. 31., 2; VII/63, 1931. jún. 4., 2. Koha Róbert Orbán a régi árakból 20% kedvezményt, a vidéki rendelések esetében ingyenes csomagolást is biztosított. (Vö. *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2.) Az utolsó hasonló hirdetéseket a *Reggeli Újság* hasábjain olvashatjuk, 1933 októberében. (Vö. *Reggeli Újság*, III/242, 1933. okt. 20., 3; III/244, 1933. okt. 22., 3; III/245, 1933. okt. 24., 2.)

¹⁸³ *A Târgu-Muresi – Maros-Vásárhelyi Minorita Rendház történetéhez adatok–napló. 1927. évtől.* Teleki-Bolyai Könyvtár, letétbe helyezett kéziratos anyag, lsz. nélkül, 1930. szept. 28-i bejegyzés, 34. Itt köszönöm meg Bányai Réka segítségét, aki az intézmény munkatársaként a hivatkozott, általa is kutatót kéziratos anyagot rendelkezésemre bocsátotta, illetve annak szabad kutatását lehetővé tette. Köszönöm továbbá a marosvásárhelyi *Időtár* kötetek eljuttatását!

ipari és kisállat-kiállítás többszörös aranyérmesei között volt („gyönyörű virágaival”).¹⁸⁴ 1931-ben a Kereskedelmi Alkalmazottak Báljára még díjmentesen biztosította a pálma- és virágdíszeket,¹⁸⁵ adománnyal járult hozzá a Híd utcai gyermeksegélyezési akcióhoz,¹⁸⁶ 1936-ban pedig a Bethlen Kata-bálhoz.¹⁸⁷ Az 1930-as években az idősödő kertész fiatalkori költséges hobbijától sem tudott megválni: vadászott, puskája és vadászkutyái is voltak (28. ábra). 1930-ban az országos ebkiállítás és műkötörékverseney díjazottai között olvashatjuk nevét,¹⁸⁸ 1931-ben pedig egy Bundás névre hallgatató kárpáti kuvasszal említették a *Vadászújságban*, ugyancsak egy kutyakiállítás díjazása kapcsán.¹⁸⁹

A városi műkertészet életében a kedvezőtlen fordulat és a hirtelen hanyatlás valamikor 1931 közepétől, de még inkább az 1930-as évek közepétől következhetett be. Az 1932-es év már nem hozta el a főkertész által a *Híradó* hasábjain is kívánt „boldog új esztendőt”.¹⁹⁰ Év végére a családi házak, istállók, szénatartók és pincék kiadása mellett kellett döntenie a famíliának.¹⁹¹ 1934-ben az ún. „interimárbitozottság” Koha Róbert Orbán fővárosi kertész szerződését is meg kívánta szüntetni, amely ügyben csak a *Reggeli Újság* erélyes fellépésének köszönhetően sikerült ideig-óráig halasztást nyerni.¹⁹²

A Bernádyt követő években valóban nehéz lehetett Kohának a kilincset egymásnak akár évente-félévente-negyedévente adogató, egymást gyors ütemben váltó tucatszámú új polgármester kényének-kedvének, elvárásainak, hóbortjainak eleget tenni. Az állandó bizonytalanság, a költségvetéshiány, a megvonások és a kertészetet érintő kedvezőtlen döntések együttesen vezettek a Koha-féle városi virágkertészet végső bukásához. 1934-ben egy, a polgármester által kibocsátott

rendelet értelmében a kertészetet a szőnyegágyai dísznövényeket 50%-kal olcsóbban volt köteles árusítani, mint bárhol máshol a város egyéb kertészeiben és virágboltjaiban,¹⁹³ majd a parkok gondozásának feladatát is megvonták Koha Róbert Orbántól, s azt más vállalkozóknak adták ki.¹⁹⁴ A viráglopások állandósulni látszottak.¹⁹⁵ Halvány, ideig-óráig tartó reménységár lehetett csupán a kertészet és az idősödő főkertész életében, hogy még ugyanazon év nyarán Mária királynő az unokáival Szovátára (Sovata) látogatott, s Koha Róbert Orbánt, régi ismerősként, a királyi család és a szovátai fürdőigazgatóság felkérték a királyi nyaraló parkosítására.¹⁹⁶ Koha „virágokból olyan gyönyörű, művészi értékű koronát állított össze, hogy a felséges asszony már akkor szóbelileg a legteljesebb elismerését fejezte ki környezetére előtt. ...Koha Róbert Zvidienek ezredes, Mária királyné adjutánsának aláírásával ellátott levelet kapott, amelyben az ezredes a Mária királyné részéről adott megbízatás folytán írásban is a királyné legmelegebb köszönetét és kitüntetést elismerését” tolmácsolta.¹⁹⁷ Hiába kérte azonban újból e szakmai eredményekre hivatkozva a helyi *Reggeli Újság* szerkesztősége nyílt felhívásban a főkertész ügyének rendezését a városvezetőktől,¹⁹⁸ Kohát melőzni kívánták.

Az ebből az időszakból rendelkezésünkre álló levéltöredékek, melyeket a főkertész felesége, Leich Vilma a legnagyobb lányának, Ilonának („Ilonkának”) címzett, már arról árulkodnak, hogy a család számos anyagi gonddal küzdött, kölcsönök és hitelek terhelték vállukat, s a természetű létesítmények irányítását a fokozatosan depresszióba eső családfő helyett több ízben a szintén műkertészi hivatást választó Róbert („Öcsi”) nevű fiú vette kézbe,¹⁹⁹ ez azonban nem vált a vállalkozás hasznára:

¹⁸⁴ Koha a tárlat I. pavilonjában állított ki. Lásd *Ellenzék*, LII/202, 1931. szept. 5., 3; *A Ma*, VII/101, 1931. szept. 6., 2; *Keleti Újság*, XIV/203, 1931. szept. 7., 12; *Ellenzék*, LII/204, 1931. szept. 8., 4; *Brassói Lapok*, XXXVII/206, 1931. szept. 10., 7; *Bukaresti Lapok*, XXXVII/206, 1931. szept. 10., 7; *Erdélyi Gazda*, LXII, 1931. szept. 15. – okt. 1., 70.

¹⁸⁵ *A Ma*, VII/22, 1931. febr. 22., 3.

¹⁸⁶ *Maros*, V/283, 1931. dec. 3., 3; *Reggeli Újság*, II/105, 1931. dec. 5., 2.

¹⁸⁷ *Reggeli Újság*, VI/40, 1936. febr. 19., 3.

¹⁸⁸ *Maros*, IV/190, 1930. aug. 20., 2.

¹⁸⁹ *Vadászújság*, X/9, 1931. szept. 1., 127.

¹⁹⁰ *Híradó*, XIX/1, 1933. jan. 2., 2.

¹⁹¹ *A Ma*, VIII/91, 1932. szept. 29., 3; VIII/92, 1932. okt. 2., 4; VIII/93, 1932. okt. 6., 4; VIII/94, 1932. okt. 9., 4; VIII/95, 1932. okt. 13., 4; VIII/96, 1932. okt. 16., 4; VIII/97, 1932. okt. 20., 4; VIII/98, 1932. okt. 23., 4; VIII/99, 1932. okt. 27., 4; VIII/100, 1932. okt. 30., 4; VIII/101, 1932. nov. 3., 4; VIII/102, 1932. nov. 6., 4; VIII/103, 1932. nov. 10., 4; VIII/104, 1932. nov. 13., 4; VIII/105, 1932. nov. 17., 4; VIII/106, 1932. nov. 20., 4; VIII/107, 1932. nov. 24., 4; VIII/108, 1932. nov. 27., 4;

VIII/109, 1932. dec. 1., 4; VIII/110, 1932. dec. 4., 4; VIII/111, 1932. dec. 8., 4; VIII/112, 1932. dec. 11., 4; VIII/113, 1932. dec. 15., 4; VIII/114, 1932. dec. 18., 4; VIII/115, 1932. dec. 22., 4; VIII/116, 1932. dec. 25., 4; VIII/117, 1932. dec. 29., 4; IX/1, 1933. jan. 1., 4; IX/2, 1933. jan. 5., 4; IX/3, 1933. jan. 12., 4; IX/4, 1933. jan. 15., 4; IX/5, 1933. jan. 19., 4; IX/6, 1933. jan. 22., 4; IX/7, 1933. jan. 26., 4; IX/8, 1933. jan. 29., 4; IX/9, 1933. febr. 2., 4; IX/10, 1933. febr. 5., 4.

¹⁹² *Reggeli Újság*, IV/51, 1934. márc. 4., 2.

¹⁹³ *Híradó*, XXI/17, 1934. ápr. 24., 2; XXI/19, 1934. máj. 7., 3; XXI/20, 1934. máj. 14., 3.

¹⁹⁴ *Reggeli Újság*, IV/158, 1934. júl. 17., 3.

¹⁹⁵ „Koha Róbert, grădinarul oraşului a reclamat că se fură mereu flori din parcul oraşului, unde sunt instalate și serele.” [Koha Róbert, a város kertésze panaszkodott, hogy mindig ellopják a virágokat a városligetből, ahová az üvegházakat is telepítették.] *Universul*, XLIX/148, 1931. jún. 6., 1.

¹⁹⁶ *Reggeli Újság*, IV/163, 1934. júl. 22., 2.

¹⁹⁷ *Marosvidék*, II/188, 1934. aug. 21., 2.

¹⁹⁸ *Reggeli Újság*, IV/163, 1934. júl. 22., 2.

¹⁹⁹ Feltehetően már az ő rövid, néhány szavas hirdetései olvasható-

„...bizony elég szomorú dolgokat kell hogy megírjak, legelőször is azt, hogy a város, vagyis a jelenlegi[?] bizottság nem akar fizetni, semmi remény, semmi kilátás, hogy pénzt kapjunk, hogy mi lesz, nem tudom, bizonytalan jövőnek nezünk elébe, azért ne csüggedjünk, reméljük, a Jóisten minket is megsegít.

A Város olyan határozatot hozott, hogy szeptemberig, míg a szerződés lejár, egyáltalán semmi pénzt nem ad, hanem benn tartja kaucióképpen, hogy legyen biztosítéka a kezében, ha valami leltárnak nem felelően, nem lenne rendben. Mert a bank csak garanciát vállalt, és nem tette le a pénzt a városnál letétbe, fölhívta a bankot, hogy tegye letétbe a kétszázötvenezer leit a városnál, és akkor folyósítsák továbbra is a pénzt, ellenesetbe megtagadnak minden további fizetést, a bank meg erre nem hajlandó. Ő vállalja, mind eddig, továbbra is a garanciát, megállapodás szerint, de a pénzt nem teszi letétbe.

Nincs remény arra, hogy pénzt kapjunk. Winkler jár, és intéz mindent. Tata ki sem mozdul sehová, most még nagyobb mértékben folytatja az i[vást]” – írta kétségbeesetten lányának Koháné (29. ábra).²⁰⁰

Egy másik levelében a következőket olvashatjuk:

„...Öcsi [= Koha Róbert] a kezébe vette újra a kertészetbe a hatalmaskodást, gondold magad elé, ezelőtt két évvel, mikor újra vezetőféle volt, és így nem kell hosszabban írjak róla, hogy meddig megy újra, Isten tudja most, Tata [= Koha Róbert Orbán] nagyon megbízik benne.

Bárcsak adná a Jóisten, hogy jóra forduljon minden, bízzuk a jövőre és a Jóistenre az egészet.”²⁰¹

ak 1932–1933-ban egy helyi lapban: „Koha Róbert műkertész Erzsébet-liger”. Vö. *A Ma*, VIII/73, 1932. júl. 28., 2; VIII/74, 1932. júl. 31., 2; VIII/75, 1932. aug. 4., 2; VIII/76, 1932. aug. 7., 2; VIII/77, 1932. aug. 11., 2; VIII/78, 1932. aug. 14., 2; VIII/79, 1932. aug. 18., 2; VIII/80, 1932. aug. 21., 2; VIII/81, 1932. aug. 25., 2; VIII/82, 1932. aug. 28., 2; VIII/83, 1932. szept. 1., 2; VIII/84, 1932. szept. 4., 2; VIII/85, 1932. szept. 8., 2; VIII/86, 1932. szept. 11., 2; VIII/87, 1932. szept. 15., 2; VIII/88, 1932. szept. 18., 2; VIII/89, 1932. szept. 22., 2; VIII/90, 1932. szept. 25., 2; VIII/91, 1932. szept. 29., 2; VIII/92, 1932. okt. 2., 2; VIII/93, 1932. okt. 6., 2; VIII/94, 1932. okt. 9., 2; VIII/95, 1932. okt. 13., 2; VIII/96, 1932. okt. 16., 2; VIII/97, 1932. okt. 20., 2; VIII/98, 1932. okt. 23., 2; VIII/99, 1932. okt. 27., 2; VIII/100, 1932. okt. 30., 2; VIII/101, 1932. nov. 3., 2; VIII/102, 1932. nov. 6., 2; VIII/103, 1932. nov. 10., 2; VIII/104, 1932. nov. 13., 2; VIII/105, 1932. nov. 17., 2; VIII/106, 1932. nov. 20., 2; VIII/107, 1932. nov. 24., 2; VIII/108, 1932. nov. 27., 2; VIII/109, 1932. dec. 1., 2; VIII/110, 1932. dec. 4., 2; VIII/111, 1932. dec. 8., 2; VIII/112, 1932. dec. 11., 2; VIII/113, 1932. dec. 15., 2; VIII/114, 1932. dec. 18., 2; VIII/115, 1932. dec. 22., 2; VIII/116, 1932. dec. 25., 2; VIII/117, 1932. dec. 29., 2; IX/1, 1933. jan. 1., 2; IX/2, 1933. jan. 5., 2; IX/3, 1933. jan. 12., 2; IX/4, 1933. jan. 15., 2; IX/5, 1933. jan. 19., 2; IX/6, 1933. jan. 22., 2; IX/7, 1933. jan. 26., 2; IX/8, 1933. jan. 29., 2; IX/9, 1933. febr. 2., 2; IX/10, 1933. febr. 5., 2; IX/11, 1933. febr. 9., 2;

Egy harmadik, számla hátára írt levéltöredék szerint:

„...nem tudok semmi megoldást találni, nincs egy lei a háznál, kölcsönt már ennek a közismert Koha-cégnek senki nem ad, hiszen mindenképpen rettenetes ez a helyzet, nincs már menekvés, nincs már kibúvó semerre, egyiket zálogba tesszük, hogy a másikat kiváltsuk, ez így megy, egyik zálog a másikat vonja maga után.

Nem mondom, hogy van rá eset, hogy én is benne vagyok, de a legnagyobb szükség hajt, és kényszerít bele, mikor másképp nincs mentség, de nem a bor és az élvezet hajszol arra, hogy nem ismerve hártárt, zálogba rakjak minden elképzelhető, esküszöm az én Jóistenemre, aki nekem egyedül segítöm, hogy semmi beleegyezésem nem volt ahhoz, hogy a gépet zálogba Hirsch bevegye, sőt eléggé hangoztattam, hogy a rendőrségre kell menni, és feljelenteni, ezt fenntartom mindig...”²⁰²

Mindezeket a család leszármazottainak további visszaemlékezései árnyalják számunkra: „Öcsiről nem sokat tudunk. ...kalandos életet élt. Mondák szerint börtönben is volt Gherlán [= Szamosújváron] ...Ahogy a levelekből olvasom, és suttogásokból, azt hiszem, Tata [= Koha Róbert Orbán] ivott és kártyázott. Állítólagosan az ő dorbézoló életmódja és a kiszámíthatatlan gazdasági helyzet vezetett a kertészet elvesztéséhez.”²⁰³

1939–1942-ben Koha Róbert Orbán még gyümölcsfák oltását, metszését, orgonák, rózsák szemzését, parkosítást, permetezést vállalt,²⁰⁴ de már elvették tőle a kertészetet, így elérhetőségként előbb

IX/13, 1933. febr. 16., 2; IX/14, 1933. febr. 19., 2; IX/15, 1933. febr. 23., 2; IX/16, 1933. febr. 26., 2; IX/17, 1933. márc. 2., 2; IX/18, 1933. márc. 5., 2; IX/19, 1933. márc. 9., 2; IX/20, 1933. márc. 12., 2; IX/21, 1933. márc. 16., 2; IX/22, 1933. márc. 19., 2; IX/23, 1933. márc. 23., 2; IX/24, 1933. márc. 26., 2; IX/25, 1933. márc. 30., 2.

²⁰⁰ KCSL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, I.

²⁰¹ KCSL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, II. Ugyanez az idézett levél tanúskodik arról, hogy Vizaknán családi sírt tartottak számon: „Vizaknán nem tudom, helyeztek-e koszorút a sírra, semmit nem írnak, küldtem 200 Leit, egyáltalán semmi válasz nem jön.”

²⁰² KCSL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, III (töredék).

²⁰³ Nagyné Tóth-Páll Zselyke írásbeli közlése, 2023. ápr. 6.

²⁰⁴ *Reggeli Újság*, IX/38, 1939. febr. 16., 4; IX/39, 1939. febr. 17., 4; IX/64, 1939. márc. 18., 4; X/158, 1940. júl. 14., 4; X/159, 1940. júl. 16., 4; X/160, 1940. júl. 17., 2; X/161, 1940. júl. 18., 4; X/162, 1940. júl. 19., 2; X/163, 1940. júl. 20., 4; X/164, 1940. júl. 21., 4; X/165, 1940. júl. 23., 4; X/166, 1940. júl. 24., 2; X/167, 1940. júl. 25., 4; X/168, 1940. júl. 26., 2; X/169, 1940. júl. 27., 4; X/170, 1940. júl. 28., 4; X/171, 1940. júl. 30., 4; X/172, 1940. júl. 31., 2; X/173, 1940. aug. 1., 4; X/174, 1940. aug. 2., 2; X/175, 1940. aug. 3., 4; X/177, 1940. aug. 6., 4; X/178, 1940. aug. 7., 4; X/180, 1940. aug. 9., 2; X/181, 1940. aug. 10., 4; X/182, 1940. aug. 11., 4.

csak egy Ștefan cel Mare utcai (Bolyai utcai) szerezhető műhelyt adott meg,²⁰⁵ végül kapcsolattartóként a Kacsó-féle virágüzletet jelölte.²⁰⁶ 1940 elején Dr. Schönfeld Lajos indítványára a helyi bíróság az egykori, I. G. Duca utcai családi ház és udvar, valamint a közben Heisikovits Edmund nevére átírt kerthelyiség elárverezéséről döntött.²⁰⁷ A gyanús ügyekbe keveredett Koha Róbert „Öcsi” ekkor mehetett a szegedi rokonokhoz. Ott rövidesen, 1941 nyarán házasságot kötött Kőfalusi/Kőfalusy Anna Gizellával, a városi virágkertészet későbbi párttitkárával és igazgatójával, a Szegedi Kertészeti Vállalat, majd az Újszegedi Kertészeti Vállalat vezetőjével.²⁰⁸ Egy év múlva „Öcsi” édesapja Marosvásárhelyen, 65 éves korában elhunyt, amelyről a helyi lap mellett a szegedi *Dunántúl* is nekrológot közölt.²⁰⁹ A csíkszeredai (Miercurea-Ciuc) Vákár-féle könyvnyomda által gondozott kései kéziratának, a *Kertészeti útmutatás a cserepes kultúrák termesztéséről és azok betegségei és ellenségeinek irtásáról* című munkájának 1943-as megjelenését már nem élhette meg (31. ábra).²¹⁰

„Öcsi” az apja halála után, a korábbi zűrös ügyei és a lopás vádja, illetve következményei alól felmentést kapott a marosvásárhelyi törvényszéken,²¹¹ Szegeden házasságából három gyereke született, rövid ideig kerti munkák vállalásából élt,²¹² majd az 1940-es évek végén feltehetően elhagyta családját. Szintén Róbert nevű fia (33. ábra) édesanyja biztatására tanulta ki a kertészeti hivatást, de a rendszerváltást követő években más pályát választott magának.²¹³

Napjainkban Marosvásárhelyen a római katolikus temetőben csupán egy családi sír jelzi a Koha család valamikori jelenlétét az egykori város polgári társadalmában. A még élő magyarországi leszármazottaknak sikerült a síremléket nemrég példásan helyreállítaniuk (32. ábra),²¹⁴ így az még sokáig hirdetheti egy többgenerációs egykori műkertészcsalád szerteágazó tevékenységét, s emlékeztethet bennünket az Erzsébet-ligeti városi virágkertészet, a főtéri virággruppok és sétányok hajdan volt szépségére, tette kész főkerésztére: „KOHA RÓBERT 1878–1942”.

Nagy Zsolt – ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097; nagy.zsolt@abtk.hu

Levéltári jellegű források

Budapest Főváros Levéltára, Budapest (HU.BFL)

– Klösz György fényképei

Fortepan közösségi fotóarchívum közvetítésében (Fortepan)

– Magyar Földrajzi Múzeum, Érd (MFM), Erdélyi Mór cége gyűjtemény (EM)

– Magyar Bálint-gyűjtemény (MB)

Koha családra vonatkozó levéltári anyag magántulajdonban (Szerző gyűjtése, 2023; KCsL)

– 1846-os születési anyakönyvi bejegyzés (Balmazújvárosi római katolikus anyakönyvek; digitális másolat)

– 1873-as halotti anyakönyvi bejegyzés (Debreceni római katolikus anyakönyvek; digitális másolat)

– 1904-es házasságlevél kivonata (Extras din registrul Stării Civile pentru căsătorii pe anul 1904, Vizakna, 1949. aug. 24.)

– 1914-es halotti anyakönyvi bejegyzés (Szegedi állami anyakönyvek; digitális másolat)

– 1924-es halotti anyakönyvi bejegyzés (Budapesti I. kerületi állami anyakönyvek; digitális másolat.)

– Családi fényképek

– Leich Vilma, 1930-as évek, I–III (Koha Róbert Orbánné Leich Vilma levelei Koha Ilonának, I–III, Marosvásárhely, 1930-as évek közepe)

²⁰⁵ *Reggeli Újság*, IX/38, 1939. febr. 16., 4; IX/39, 1939. febr. 17., 4; IX/64, 1939. márc. 18., 4.

²⁰⁶ *Magyar Szó*, XVI/58, 1941. márc. 11., 4; XVI/59, 1941. márc. 12., 4; XVI/60, 1941. márc. 13., 4; *Székegy Szó*, II/77, 1942. ápr. 5., 14.

²⁰⁷ *Glasul Mureșului*, VII/243–244, 1940. jún. 25., 3.

²⁰⁸ *Délmagyarország*, XVII/198, 1941. aug. 31., 9. Koha Róbertné városi virágkertészetben kifejtett tevékenységére vonatkozóan lásd *Délmagyarország*, VI/84, 1949. ápr. 12., 2; *Délvidéki Hírlap*, II/95, 1950. ápr. 25., 3; *Délmagyarország*, VII/137, 1950. jún. 16., 6; VII/139, 1950. jún. 18., 11; VIII/2, 1952. jan. 4., 2; *Viharsarok*, VIII/2, 1952. jan. 4., 4; *Délmagyarország*, VIII/278, 1952. nov. 27., 1; IX/2, 1953. jan. 3., 1; X/44, 1954. febr. 21., 5; X/273, 1954. nov. 18., 3. A Szegedi Kertészeti Vállalat élén végzett tevékenységéről lásd *Délmagyarország*, XI/180, 1955. aug. 2., 3; XI/192, 1955. aug. 16., 3; XII/189, 1956. aug. 11.,

3. Az Újszegedi Kertészeti Vállalat élén végzett munkájáról lásd *Esti Hírlap*, II/184, 1957. aug. 8., 1; *Délmagyarország*, XIII/185, 1957. aug. 9., 4; XV/15, 1959. jan. 18., 5; XV/201, 1955. aug. 28., 5; *Új Csehszlovákia*, VII/1–2, 1960. jan. 1., 7; *Dél-Magyarország*, L/210, 1960. szept. 6., 3; *Csongrád Megyei Hírlap*, VII/131, 1962. jún. 7., 3; *Dél-Magyarország*, LIII/195, 1963. aug. 22., 3.

²⁰⁹ *Reggeli Újság*, XII/183, 1942. aug. 14., 2; *Dunántúl*, XXXII/186, 1942. aug. 18., 2.

²¹⁰ KOHA Róbert 1943.

²¹¹ *Székegy Szó*, II/209, 1942. szept. 16., 6.

²¹² Vö. például *Délmagyarország*, XIX/70, 1943. márc. 28., 11.

²¹³ Vö. például *Délmagyarország*, XCIX/254, 2009. okt. 30., 6.

²¹⁴ A sír gondozott. 2023 tavaszán a sírásók azért döntöttek le, mert instabillá vált, és tartottak tőle, hogy balesetet okoz. (Nagy-né Tóth-Páll Zselyke írásbeli közlései, 2023. ápr. 7. és 11.)

- *Polgári személyi lap 8737979* (Forrás: *Népmozgalmi nyilvántartó, Marosvásárhely, 1940–1941?*)
 – *Számla*, 1929 (Bécs, 1929. márc. 28.)
 Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)
 Különgyűjtemények, Térkép- és Kisnyomtatványtár, *Képes levelezőlap-gyűjtemény (KLI Gy)*
 – [?] *Katica levelei Lelenka Margithoz*, Vizakna, 1918 (V 1. 1.197 és V 1.212.)
 Zempléni Múzeum, Szerencs (ZM)
 – *Koba Ernő levele Cserni Jánosnéhoz*, Vizakna, 1918. júl. 18. (Lsz. 0111715)

Irodalom

- BCLJ, XIII = *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, XIII (1901. máj. – 1902. ápr.), Franklin-Társulat, Budapest, 1902.
 MTCN, XXXII–XXXVII = *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XXXII–XXXVII, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913–1918.
 NMC, XLIV = *Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle) 1916–1917. Pénz- és hitelintézetek*, XLIV [kiadó nélkül], Budapest, 1916.

*

- BORBÁS Vincze
 1898 Természet-alkotta hegyi virágos kert, *A Kert*, IV, 46–49.
 EGRI Ernő [= KOHA (Ernő)]
 1914 A citromfáról. *Citrus medica* – *Citrus aurantium*, *A Kert*, XX, 123–124.
 1914a A hóvirág álma, *A Kert*, XX, 270–273.
 1914b Nagy szőnyegágy Vizaknán, *A Kert*, XX, 361.
 FARKAS Tamás – KOZMA István
 2009 *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban* (szerk. Farkas Tamás – Kozma István), Gondolat Kiadói Kör Kft. – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
 FODOR János
 2016 Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922, *Múltunk*, LXI/2, 148–186.
 2018 Impériumváltás Erdélyben 1918 és 1921 között, *Művelődés*, LXXI/12, 7–12.
 FUCSKÁR Ágnes – FUCSKÁR József Attila
 2021 *Magyar szecesszió*, Kossuth, Budapest.
 GHILA, Iulius
 1924 *Almanahul orașului municipal Tg.-Mureș. Tg.-Mureș, tvb. joggal felruházott város almanachja* (red. Iulius Ghila), Targu-Mureș.
 GOMBOCZ Endre
 1936 *A magyar növényzeti irodalom bibliográfiája 1901–1925. Bibliographie der ungarischen botanischen Literatur 1901–1925*, IV, *Növénytan* (összeáll. Gombocz Endre), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
 GYÖRGY V. Imola
 2018 *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem mint narratív identitás*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
 JUHÁSZ Antal
 1963 *Adatok a szegedi kékfestő mesterséghez*, József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Szeged.
 KARÁDY Viktor – KOZMA István
 2002 *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*, Osiris, Budapest.
 KERESZTES Gyula
 2000 *Marosvásárhely szecessziós épületei*, Difprescar, Marosvásárhely.
 KOHA EGRI Ernő [= KOHA Ernő]
 1911 Margit szegfű, *A Kert*, XVII, 200.
 1913 Virágos Nagyszeben, *A Kert*, XIX, 668–669.
 1922 A virág-kultuszról. Levél a szerkesztőséghez, *Szegedi Napló*, XLV, 10, 4.
 KOHA Ernő [= KOHA EGRI Ernő]
 1910 A virág a nevelésben, *A Kert*, XVI, 2, 56–58.
 1910a Földkertészet. Földkertészetünk a hazai érdekek szolgálatában, *Kertészeti Lapok*, XXV, 46–48.
 1910b Úgy legyen! *Kertészeti Lapok*, XXV, 177–178.
 1910c Az országos rosariumért, *Kertészeti Lapok*, XXV, 244–245.
 1911 Díszítsük városainkat virággal, *A Kert*, XVII, 173–175.
 KOHA Róbert
 1907 Egres és tenyésztése, *A Kert*, XIII, 228–231.
 1907a Kertjeink szépítéséről, *A Kert*, XIII, 754–757.
 1908 Modern stíl a kertészetben, *A Kert*, XIV, 106–107.
 1908a Divatos szőnyegágyak, *A Kert*, XIV, 170–172.
 1908b Eljárás a korai burgonya termesztésénél, *A Kert*, XIV, 194–195.
 1908c A tulipán álma, *A Kert*, XIV, 394–396.
 1908d A tulipán álma II., *A Kert*, XIV, 416–418.

- 1909 A vizaknai sósgyógyfürdő és annak kertészete, *A Kert*, XV, 360–364.
- 1910 Bokorrózsa szaporítása zöldajtással, *A Kert*, XVI, 370–372.
- 1912 A nyári „Bomba”-violáról, *A Kert*, XVIII, 105–107.
- 1913 Magról vetett virágágyakról, *A Kert*, XIX, 553–554.
- 1943 *Kertészeti útmutatás a cserepes kultúrák természetéről és azok betegségei és ellenségeinek irtásáról*, Ny. Vákár L. Könyvnyomdájában, Csíkszereda.
- KORMOS Alfréd
- 1917 *Magyar pénzügyi compass 1916/1917. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és a nagyipar évkönyve*, II, *Vidék* (szerk. Kormos Alfréd), Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- KÜMMERLE J. Béla
- 1910 Növénytani repertórium, *Botanikai Közlemények*, IX, 244–249.
- MAROSI Barna
- 2018 *Bernády György városa* [harmadik kiadás], Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely.
- MIKLÓS Alpár
- 2017 *Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányáiban (18–19. század)* [Emberek és kontextusok 14.], Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- NAGY Endre
- 1919 *A Maros-Vásárhelyi Református Kollegium (főgimnázium, elemi iskola, internátus és konviktus) Értesítője az 1919–1920-ik iskolai évről* (szerk. Nagy Endre), Ny. Benkó László Református Kollegiumi Könyvnyomdájában, Marosvásárhely.
- NAGY János
- 1884 *A Szeged városi Polgári Fiú-Iskola tizenegyedik évi értesítője az 1883–84. tanévről* (közét. Nagy János), Ny. Endrényi Lajos és Társa Könyvnyomdájában, Szeged.
- 1885 *A Szeged városi Polgári Fiú-Iskola tizenkettedik évi értesítője az 1884–85. tanévről* (közét. Nagy János), Ny. Endrényi Lajos és Társa Könyvnyomdájában, Szeged.
- NAGY Zsolt
- 2021 Műkertészek, kertész-vállalkozók a 19–20. századi Marosvásárhelyen, in: *A Maros megyei magyarság történetéből V.* (s. a. r. Berekméri Árpád-Róbert – László Lóránt – Pál-Antal Sándor – Sebestyén Mihály – Simon Zsolt), Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 101–127.
- 2021a Az árnyékban maradt Öllerer család. Egy osztrák virágkertész-família a „rövid 20. században” Erdélyben, *Erdélyi Múzeum*, LXXXIII/2, 102–119.
- 2021b Uradalmi kertészből műkertész – frauendorfi id. Öllerer János (1869–1938) tevékenysége Marosvásárhelyen, in: *Források és értelmezések. A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai* (szerk. André Mária Irén – Keszeg Vilmos – Szmotku Melinda) [Egyetemi Füzetek 47.], Egyetemi Műhely – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 297–318.
- 2022 Széki Teleki Gemma, „a virágáros grófnő” lokális mítosza Marosvásárhelyen, in: *Civis, scriptor, historicus. Tanulmányok a hetvenöt éves Sebestyén-Spielmann Mihály tiszteletére* (szerk. Nagy Zsolt – Bányai Réka – László Lóránt – Simon Zsolt), Studium, Marosvásárhely, 353–398.
- 2022a Egy horvát műkertész-család, Chwoikáké Marosvásárhelyen (1901–1918), *Acta Siculica 2020–2022*, Székely Nemzeti Múzeum, 351–357.
- 2022b Bodor Péter lokális-regionális mítoszának és kultuszának (hiányzó) elemei. A „székely ezermester” mint uradalmi és műkertész? *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, LXVI/2, 37–67.
- PÁL-ANTAL Sándor
- 2015 *Bernády, a városépítő* (koord. Pál-Antal Sándor), Alutus, Csíkszereda.
- SEBESTYÉN Mihály
- 2016 *Időtár V/2. 1900–1944. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár II–III. kötetéhez* (összeáll. Sebestyén Mihály), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.
- SEBESTYÉN Mihály – DIAMANTSTEIN György
- 2022 *Időtár V/4. Kiegészítések, pótlások, javítások az Időtár III. és V/2. kötetéhez 1919–1930* (összeáll. Sebestyén Mihály – Diamantstein György), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.
- TATAY István
- 1870 *A békési ág. hitv. evang. egyházmegyétől fentartott s igazgatott Szarvasi Főiskola évi értesítője 1869–70-ről* (közét. Tatay István), Ny. Dobay János Könyvnyomdájában, Gyula.

Activitatea floriculturală a fraților Koha începând cu anii cumpenei de secol până la al doilea război mondial

(Rezumat)

Studiul de caz are scopul de a reconstitui istoria familiei de floricultori Koha în Ungaria dualistă, respectiv în România (Transilvania) interbelică, cu unele date de la Târgu Mureș (Marosvásárhely) chiar până în 1942, folosind izvoare de arhivă familială, articole și reclame publicate în presa locală și regională.

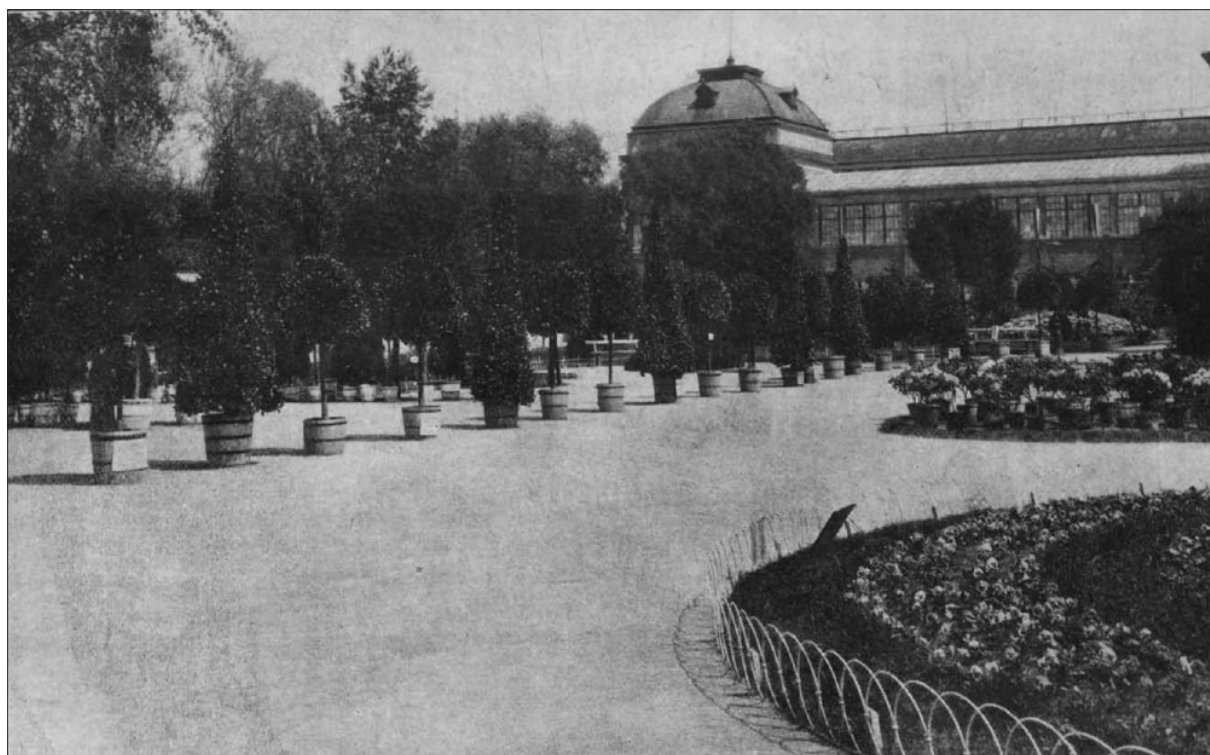
The Floricultural Activity of the Koha Brothers between the Turn of the 20th Century and the Second World War

(Abstract)

This case study aims at reconstructing the history of the Koha family of floriculturists active in the Hungary of the Dual Monarchy era, as well as the Romania (Transylvania) of the interbellum period, encompassing Marosvásárhely (Târgu Mureș) data from as late as 1942, on the basis of sources drawn from family archives, in addition to articles and advertisements that appeared in the local and regional press.

1. ábra A tordasi Sajnovics-kastély parkjának részlete az 1890-es években, Kocka (Kocha/Koha) József távozása után bő két évtizeddel (Forrás: Klösz György fényképe, HU.BFL.XV.19.d.1.11.094)

2. ábra Az 1902-es első Nemzetközi Kertészeti Kiállítás a budapesti egykori Iparcsarnokban (Forrás: *Kertészeti Lapok*, XVII/5, 1902. máj., 135.)

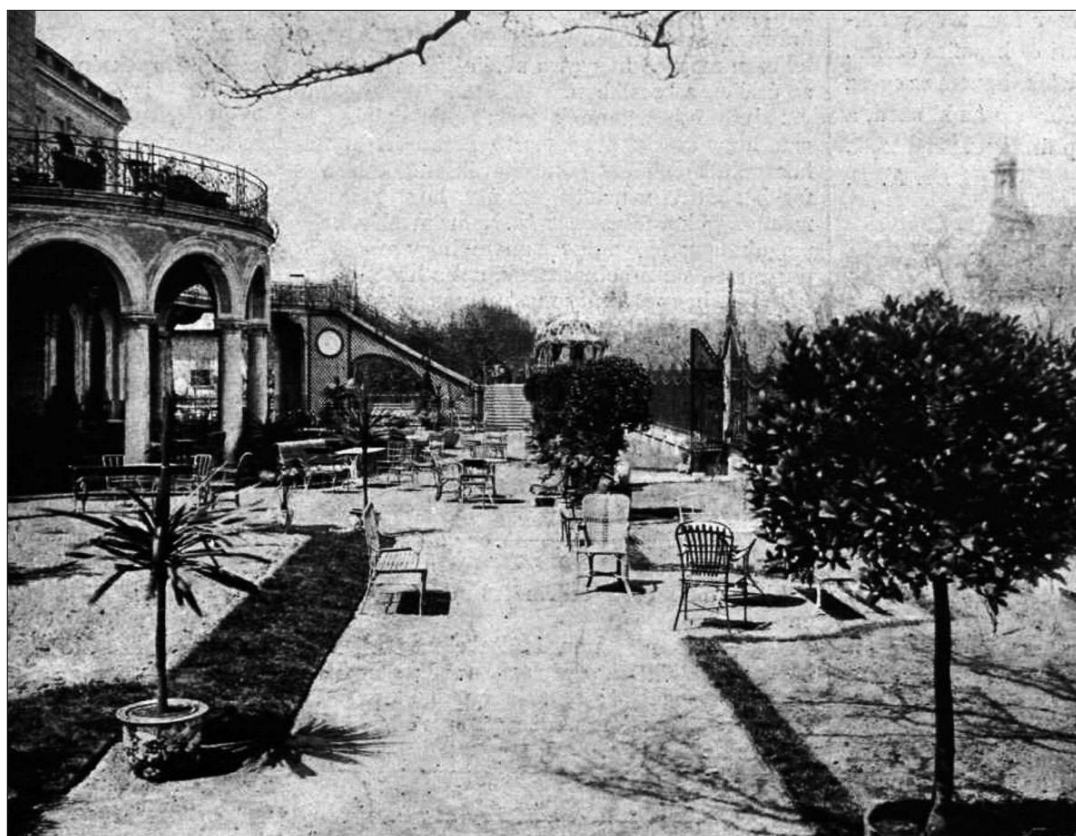
3. ábra Az 1902-es első Nemzetközi Kertészeti Kiállítás a budapesti egykori Iparcsarnokban
(Forrás: *Kertészeti Lapok*, XVII/5, 1902. máj., 147.)

4. ábra Az 1902-es első Nemzetközi Kertészeti Kiállításon kiosztott díszoklevelek
(Forrás: *Kertészeti Lapok*, XVII, 1902. jún., 167.)

5. ábra A Stefánia úti Park Club kertészlete a századfordulón, Koha Róbert Orbán főkertész idején
(Forrás: *Klősz György fényképei*, HU.BFL.XV.19.d.1.08.111)

6. ábra A budapesti Park Club kertje a Stefánia úti palota mellett
(Forrás: <http://www.kitervezte.hu/epuletek/kozepulet/park-club-stefania-palota-budapest>; utolsó megtekintése: 2023. ápr. 10.)

7. ábra A budapesti Park Club kertjében a feltehetően Koha Róbert Orbán által tervezett és kivitelezett kerti tó a szökőkúttal, műsziklával és cseppkőbarlanggal
(Forrás: <http://www.kitervezte.hu/epuletek/kozepulet/park-club-stefania-palota-budapest>;
utolsó megtekintése: 2023. ápr. 10.)

8. ábra Koha Róbert Orbán (hátul) vizaknai szolgálati lakása kertjében, az általa kedvelt violák között (1912?)
– a felvételen szereplő további személyek azonosítatlanok (KCSL, *Családi fényképek*)

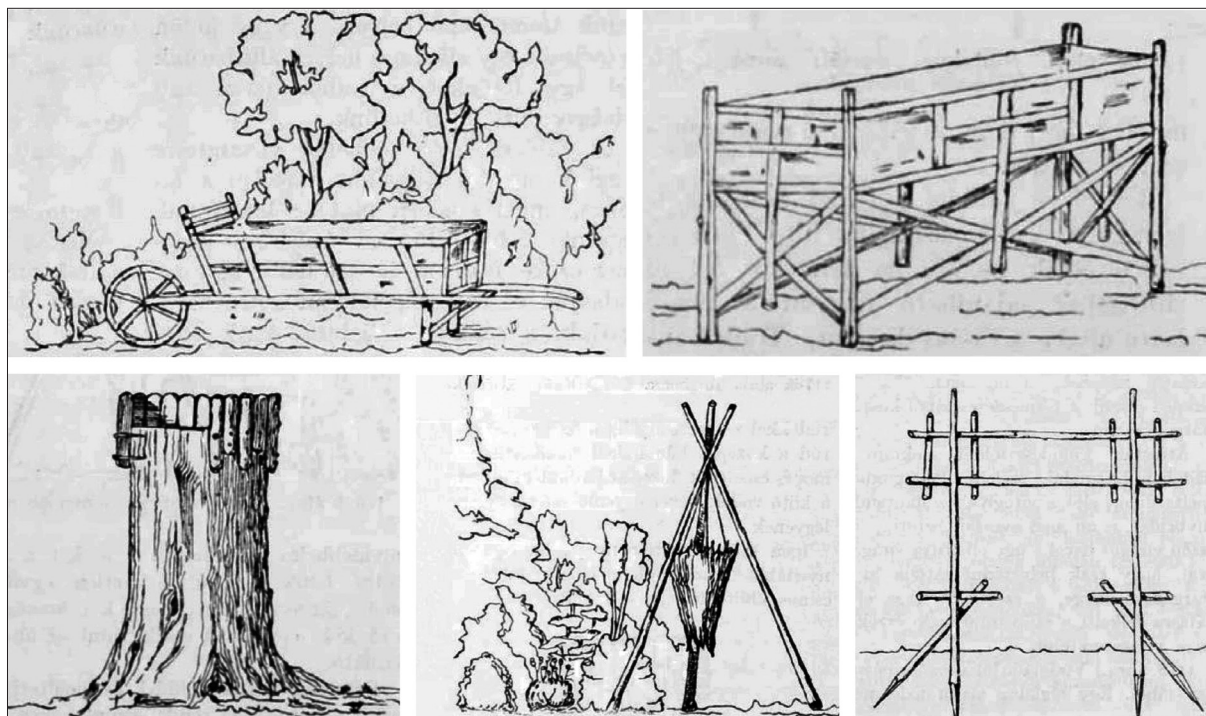
9. ábra Koha Róbert Orbán vizaknai szolgálati lakása és annak virágoskertje 1912-ben (Forrás: KOHA Róbert 1912, 105.)

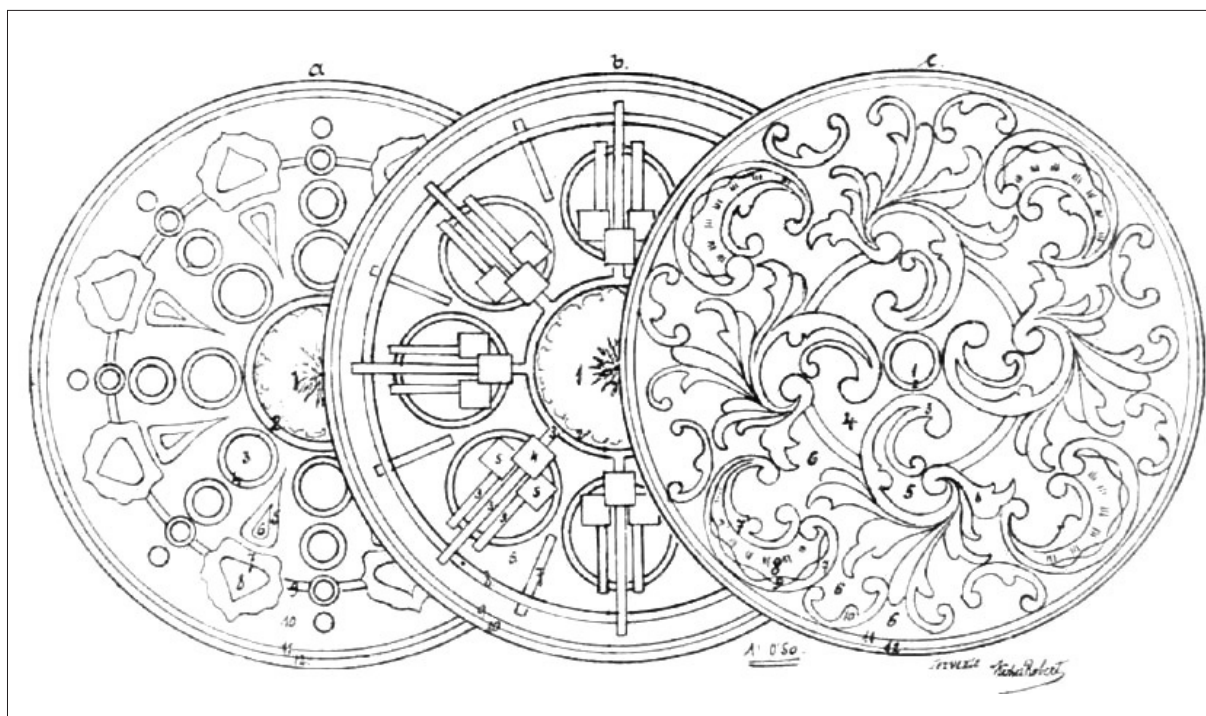
10. ábra Koha Róbert Orbán magyar királyi állami fürdőintézeti főkertészként – fiatalkori arckép 1904 körül (KCsL, *Családi fényképek*)

11–12. ábra Koha Róbert Orbán vizaknai megvalósításai: részlet a fürdőparkból a sósgyógyforrásokkal, valamint a cseppkőbarlang, a bányászatot szimbolizáló törpe szobrával (Forrás: KOHA Róbert 1909, 361–362.)

13–17. ábra A Koha Róbert Orbán által Vizaknán is alkalmazott természetes „zsardinierek” rajzai (balról jobbra, fentről lefele haladva): „targonca”, „virágláda lábakon”, „levágott öreg fa vagy fatörzs mint virágasztal”, „függő zsardiniér három lábon”, „rudakból készült kertdíz, felfutó növényeknek” (Forrás: KOHA Róbert 1907a, 755–756.)

18. ábra Kőr alakú virágszőnyegtervek Koha Róbert Orbán aláírásával (Forrás: KOHA Róbert 1908a, 170.)

19. ábra Vizakna város 1914-ben – a határt jellemző sós, erodált talajréteg és a szegényes spontán flóra a felvételen is jól kivehető
(Forrás: Fortepan, MFM, EM, Ksz. 86515)

20. ábra A fenyőházi Bethlen-szálló, előtte a magastörzsű rózsákkal és egyéb cserjékkel, törpefákkal beültetett park részletével 1913-ban (Forrás: Fortepan, MB, Ksz. 55688)

21–22. ábra A fenyőházi park részletei 1913-ban: időjárásjelző házikó és magas fák szegélyezte pihenőhely
(Forrás: Fortepan, MB, Ksz. 55308 és 55690)

23. ábra Koha (Egri) Ernő Károly az Országos Magyar Kertészeti Egyesület tagjaként 1910-ben
(Forrás: *Kertészeti Lapok*, XXV/3, 1910. márc.)

24. ábra Przemysl hősi halottainak emlékműve – állítói szándéka szerint a közvetett áldozatoké is –, a Margit híd budai hídfőjénél, a mai Gyóni Géza téren (Fotó: Nagy Zsolt, 2023)

25. ábra Koha Róbert Orbán virágokkal díszített hintója az 1920-as évek második felében, Marosvásárhelyen (KCsL, *Családi fényképek*)

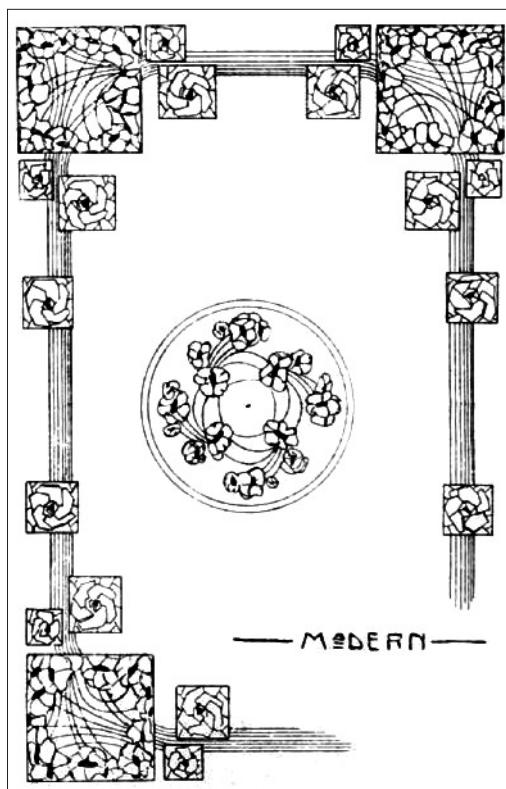
Robert KOHA Róbert

Sef Grădinar Penzionat **TARGU-MUREȘ — MAROSVÁSÁRHELY** **Nyug. városi főkertész**
PARCUL ELISABETA — ERZSÉBET LIGET

1. Medalia mare de argint dela expoziția din Seghedin 1893.
2. Medalia de argint dela expoziția de grădinărit din Zenta 1894.
3. Medalia mare de argint dela expoziția mond. din Budapesta 1904
4. Medalia de bronz dela expoziția austriacă din Viena.
5. Placut de bronz dela expoziția din Budapesta în anul 1904 ca membru în jurii.
6. Medalia de aur dela expoziția de grădinărit și economică din an. 1905 din Fiancova (Jugoslavia).
7. Diploma din Cluj din anul 1903.
8. Medalia de aur dela expoziția de agriculturi din Târgu-Mureș din anul 1931.
9. Medalia de aur dela expoziția permanentă din Budapesta din anul 1908 precum și multe scrisori de recunoștință.

1. Nagyzüst érem a szegedi országos kertészeti kiállításról 1893.
2. Ezüstérem a zentai országos kertészeti kiállításról.
3. M. Kir. állami nagyzüst érem a budapesti nemzetközi kiállításról 1904.
4. Wieni állami bronzérem az 1904 évi kiállításról.
5. A budapesti kertészeti kiállításról bronz plakett — mint juri tag — 1904.
6. Aranyérem a pancsovai országos mezőgazdasági és kertészeti kiállításról 1905. — Jugoszlávia.
7. Diszoklevél, 1903. Cluj
8. Aranyérem a târgu-mureși mezőgazdasági kiállításról 1931.
9. Aranyérem a budapesti állandó országos kertészeti kiállításról 1908. több elismerő levelek és oklevelek.

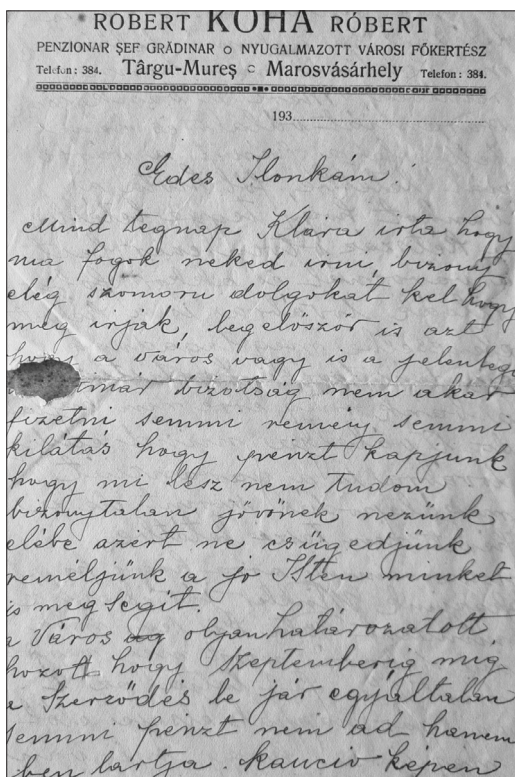
26. ábra A Koha Róbert Orbán kezelésébe átkerült egykori városi kertet Erzsébet-ligeti üvegházai és pálmaháza az 1930-as évek elején (levélpapír fejléce; KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek, II*)

27. ábra Koha Róbert Orbán szecessziós („modern”), torzvirágmintás virágszönyegterve („szőnyegbourdurje”) 1908-ból (Forrás: KOHA Róbert 1908, 106.)

28. ábra Koha Róbert Orbán vadászfelszerelésében, kutyájával (datálatlan felvétel) (KCsL, Családi fényképek)

29. ábra Levél a kertészeti fejlődés levélpapírján (KCsL, Leich Vilma, 1930-as évek, I)

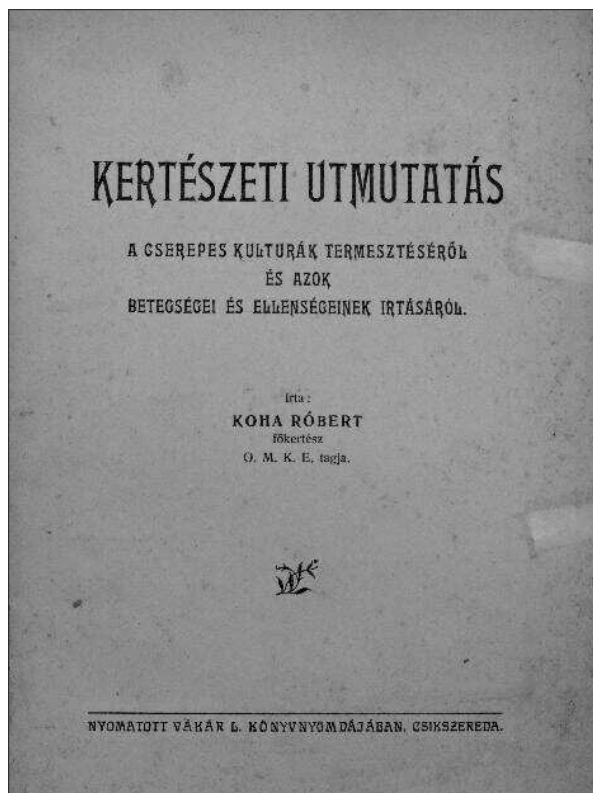
marosvásárhely község A személyi lap száma
város népmozgalmi nyilvántartójától budapesti kerület 8737979

Polgári személyi lap

Jd. Koha Róbert
részére.

1	Azonossági száma:	
2	Szülőanyjának leánykori, családi és utóneve:	Kjircsnyik Paula
3	Születésének	ideje 1878. máj. 25.
		helye Reged
4	Vallása: róm kat.	5 A törvényes rendelkezések szerint zsidónak tekintendő-e?
6	Foglalkozása (állása, alkalmaztatása)	nyug. áll. kertész
7	Szakképzettsége (tanult mestersége, képesítése)	kertész

30. ábra Koha Róbert Orbán polgári személyi lapja, szakképzettségénél a „kertész” hivatás feltüntetésével. (KCsL, Polgári személyi lap 8737979)

31. ábra Koha Róbert Orbán utolsó ismert publikációjának, a halála utáni évben megjelent, *Kertészeti utmutatás...* című kiadványnak (KOHA Róbert 1943) a borítója

32. ábra A Koha műkertészcsalád helyreállított sírhelye a marosvásárhelyi római katolikus temetőben (VII/387; Foto: Nagy Zsolt, 2023)

33. ábra A Koha műkertészcsalád legutolsó, 1989-ig kertészkedő tagja, a 2013-ban elhunyt ifj. Koha Róbert portréja (KCsL, Családi fényképek)

